

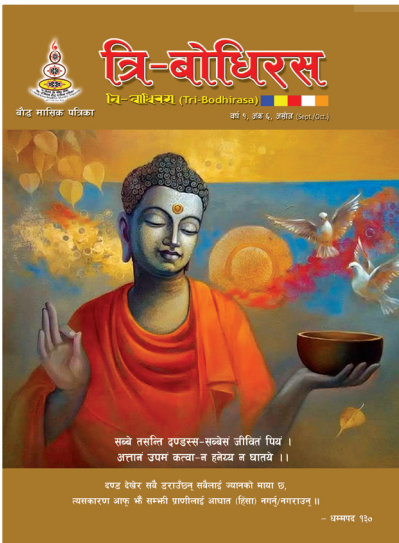
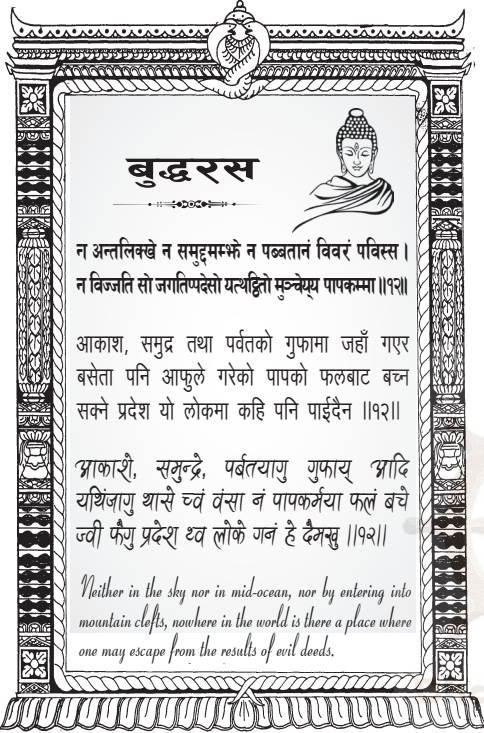

त्रि-बोधिरस

त्रि-बोधिरस (Tri-Bodhirash) बौद्ध मासिक पत्रिका

वर्ष १, अंक ७, कार्तिक पूर्णिमा/कति पुन्हि

बु.सं. २५६२, ने.सं. ११३८, वि.सं. २०७५, 2018 A. D. Oct./Nov.

गत अंक

बिषयसूची

महान धर्मचक्र सूत्रोपदेश

✍ महाशी सयादो महास्थविर ३

विपश्यना भावना सम्बन्धी व्यवहारिक निर्देशन

✍ सयादो ऊ. पण्डिताभिवंश ५

महासंघदान

✍ डा. भिक्षु ज्ञानपूर्णिक महास्थविर ६

अङ्गुत्तरनिकाय

✍ भिक्षु बोधिसेन महास्थविर ११

मिलिन्द प्रश्न

✍ १३

महाकालस्थविरया खं

✍ भिक्षु धर्मगुप्त महास्थविर १५

दैनिक जीवनमा ध्यान भावनाको अभ्यास

✍ भिक्षु बोधिज्ञान १८

करुणा

✍ भिक्षु विमलो २०

जातक बाखं

✍ दुण्डबहादुर बज्राचार्य २३

प्रतीत्यसमुत्पाद

✍ डा. गौतमवीर बज्राचार्य २६

What is Nibbana

✍ Mahasi Sayado 31

कला/साहित्य

दर्शन, सद्धर्म

✍ भिक्षु विमलो स्थविर ३०

त्रि-बोधिर्स त्रि-बोधिर्नय बौद्ध मासिक पत्रिका

धम्मानुशासक
उपसंघनायक भिक्षु ज्ञानपूर्णक महास्थविर
'अग्गमहापण्डित, अग्गमहासद्धम्मजोतिकधज'

सल्लाहकार
भिक्षु धर्मगुप्त महास्थविर
भिक्षु भद्रिय महास्थविर
भिक्षु बोधिज्ञान महास्थविर

सम्पादक
भिक्षु विमलो स्थविर
मो. ९८४१५९८३८३

विशेष सहयोगीहरू
भिक्षु चन्द्रिमो
भिक्षु रेवतो

आर्थिक व्यवस्थापक/प्रायोजक
कपिल शाक्य
प्रविता शाक्य
सितापाइला, काठमाडौं
मो. ९८५१०६१९७५

विज्ञापन व्यवस्थापक
कृष्ण गोविन्द महर्जन
मो. ९८५११७२३९५

वितरण व्यवस्थापक
रामकृष्ण महर्जन
मो. ९८४९३४४९४

वितरकहरू
गौतम तुलाधर
कृष्ण प्रताप महर्जन
जमुना महर्जन
सनम महर्जन

सेटिङ्ग/मुद्रण
आइडियल प्रिन्टिङ्ग प्रेस
ग्वाको, ललितपुर, फोन: ५५३०५२२

मूल व्यवस्थापन
श्री सिद्धिमगल बुद्ध विहार
सिद्धिपुर, महालक्ष्मी नगरपालिका-६

प्रकाशक/सम्पर्क कार्यालय:

त्रि-बोधि विपश्यना ध्यान केन्द्र
सिद्धिपुर, ललितपुर, फोन: ५५८१४९५
E-mail: pashavimalo@gmail.com
tribodhirasa@gmail.com

सम्पादकीय .....

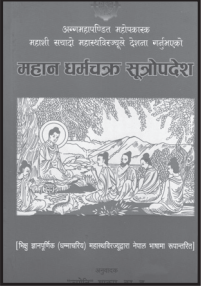
बुद्धशासनको महान-पवित्र उत्सव हो - महान कथिनोत्सव। जुन कथिनोत्सव पूर्ण रूपमा सम्यक विनयसँग जोडिएको पाईन्छ। जुन उत्सवमा सम्पूर्ण जगतले महाकुशल कार्य सम्पादन गरी असीमित पुण्य आनिशंस प्राप्त गर्न सकिन्छ। जुन कार्य मनुष्य, देव, ब्रम्हहरूले सम्म अनुमोदित कुशल पुण्य कार्य हो। त्यसैले त बुद्धशासनमा अष्ट महाकुशल मध्ये सबभन्दा श्रेष्ठ, उत्तम, उच्च, कुशल पुण्य महा कुशल भनि व्याख्या गरिएको पाईन्छ। यस्तो महान् कुशल पुण्यलाई आत्मसात गरि आ-आफ्नो जीवन सुखमय शान्तिमय बनाउनु आजको आवश्यकता जस्तै भइसकेको छ, किन कि जीवनमा पुण्य जतिको आधार भरोसा अरु हुनै सक्तैन।

कथिन-मजबुद/सारयुक्त/अर्थपूर्ण/अचल/अटल/स्थिर भन्ने अर्थ लाग्छ। त्यसैले कथिनोत्सव भनेको मजबुद/सारयुक्त/अर्थपूर्ण/अटल अचल स्थिर खाले महान कुशल पुण्य प्राप्त गर्न सक्ने महोत्सव हो। जसमा भिक्षुसंघलाई विनय धर्मले परिपूर्ण कथिन चिवर दान गरिन्छ। त्यसैले भन्न सकिन्छ कि मजबुद खाले महान पुण्य प्राप्त हुने धर्म विनयले ओटप्रोत चिवर दान प्रदान गर्ने महोत्सव भएकोले कथिन चिवर दान महोत्सव भनी नामांकरण गर्न सकिन्छ।

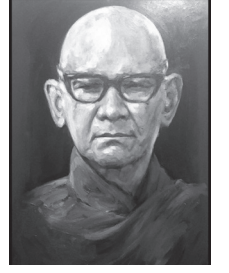
जुन विहारमा एक जना उपसम्पन्न भिक्षुले धर्मविनय अनुरूप तीन महिना सम्म बौद्ध परम्परा अनुसार वर्षावास बसी पूर्ण गरेको अवसरमा भिक्षु महासंघलाई वर्षावास समाप्ति पछिको एक महिनामा एक पल्ट भिक्षु महासंघको उपस्थितिमा दाताहरूले कथिन चिवर दान प्रदान गरि पुण्य संचित गर्ने/गराउने महान महोत्सव मनाइन्छ।

कथिनोत्सवमा सम्पूर्ण दाता श्रद्धालु उपासक उपासिकाहरूले दान गर्नु अधि/दान गरिरहेको समय र दान गरिसकेपछि पनि आफ्नो हृदय हर्षित पारी/पार्न लगाई सम्पन्न महाकुशलवाट महान् पुण्य संचित गर्ने/गराउने महान् कार्य सम्पन्न गरिन्छ। बौद्ध ग्रन्थमा उल्लेखित भए अनुसार यसरी धर्म विनय-शील समाधी प्रज्ञाले सम्पन्न कथिन चिवर दानको आनिशंसको रूपमा १८ कल्प सम्म सुगतिगामी/शक्रदेवराज इन्द्र हुने अवसर/चक्रवर्ती राजा हुने अवसर/सत्व प्राणी मात्रको प्रिय पात्र हुने अवसर र हरेक जन्ममा कुनै अभाव बिनाको जन्म लिएर सुख-शान्तिपूर्वक जिविकोपार्जन गर्ने सु-अवसर प्राप्त हुने जस्ता अनन्त आनिशंसले भरिभराउ फल प्राप्त गर्न सक्ने सु-अवसर प्राणी मात्रका लागि कथिन चिवर दानले प्रदान गर्दछ।

कथिनोत्सव जस्तो महान कुशल कार्य बौद्ध जगतमा कथिन मासको रूपमा असोज पूर्णिमा देखि कार्तिक पूर्णिमा सम्म सुभारम्भ भइरहेको छ यस्तो अवसर जुडिरहेको समय सुख शान्ति पुण्य संचित गर्न चाहने जो कोहिले कथिन चिवर दान गरि पुण्य संचित गरि जीवनको आधार परिनिर्वाण गर्ने या कथिन चिवर दान महोत्सवमा सहभागी भई साधु अनुमोदन गरि पुण्यको अंशियार हुन सके साँच्चै जीवनको आधार भरोसा सृजना गरेको थहरिन्छ, आखिर अन्तमा कसैको साथ नहुँदा कसैले साथ दिन नसक्दा अन्तिम समय सम्म छ्याँ सरी जीवन रहनुजेल साथ दिने र मरणोपान्त पनि आफ्नो निजी सम्पत्तिको रूपमा सँगै आउने/लाने मिल्ने भनेकै पुण्य हो। पुण्यले हाम्रो हृदय पूर्ण गरिदिन्छ, चाहे यो जीवन होस् चाहे अन्य जीवन। साधु !!!

अगमहापण्डित महोपकारक महाशी सयादो महास्थविरज्यूले देशना गर्नुभएको महान धर्मचक्र सूत्रोपदेश

सही विमर्शन ज्ञान उत्पत्ति

दुष्करचर्या आचरण गर्दै छ वर्ष बितेर गए पछि, बोधिसत्वको अन्तरमनमा यसरी विचार विमर्श गर्ने ज्ञान उदायो। धेरै पुराना अहिलेअहिलेका श्रमण ब्राह्मण कहलिएका सत्पुरुष श्रमणहरूले आफैले आफूलाई दुःख कष्ट दिइकन सहन ज्यादै कठिन भएका दुःख वेदनालाई अनुभव गरी सकेका थिए भनी जे जति भनिएका छन् ती सबै मैले अहिले अनुभव गरिरहेको जति मात्र नै हुनुपर्छ। पछि पछि भविष्यका श्रमण सत्पुरुषहरूले आफैले आफूलाई दुःखकष्ट दिइकन सहन ज्यादै कठिन भएका दुःखवेदनालाई अनुभव गरिने छन् भनी जे जति भनिएका छन् ती सबै मैले अहिले अनुभव गरिरहेको जति मात्र नै हुनुपर्छ। अहिलेको वर्तमान युगमा श्रमण ब्राह्मण कहलिएका सत्पुरुष श्रमणहरूले आफैले आफूलाई दुःखकष्ट दिइकन सहन ज्यादै कठिन भएका दुःखवेदनालाई अनुभव गरिरहेका छन् भनी जे जति भनिएका छन् ती सबै मैले अहिले अनुभव गरिरहेको जति मात्र नै हुनुपर्छ। यो भन्दा अधिक हुन सक्तैन। तर त्यसो भए पनि मैले सहनु ज्यादै कठिन यो दुष्करचारिका भन्ने दुष्करचर्या आचरणद्वारा, साधारण मानिसहरूले प्राप्त गर्न सकिने कुशल धर्म भन्दा अत्यधिक उत्तम, क्लेशादि हटाउन सक्ने आर्यमार्ग ज्ञानदृष्टि विशेष चाहिँ प्राप्त गरिलिन पाएको त रहेनछ। (सिया नु खो अञ्जो मरगो बोधाय) शरीरलाई यातना दिएर आचरण गरिने यस दुष्कर चर्याभन्दा अर्को आचरण मार्ग मात्र यथार्थतालाई थाहा पाउनका लागि (मार्ग) हो कि; यथार्थता थाहा पाउनका निम्ति अर्को आचरणमार्ग पो छ कि? भनी बोधिसत्वसित चिन्तन ज्ञान उदायो।

त्यसरी चिन्तन ज्ञान उदाए पछि साना बालक छँदा पिता शुद्धोदन महाराजले हलो जोत्ने मंगल उत्सव मनाइरहेका समयमा जामुन-वृक्ष मुनि प्रथमध्यान लाभ गरी समापत्तिमा बसेर आइसकेको फेरि सम्भना हुनथाल्यो। (सिया नु खो एसो मरगो बोधाय) त्यही प्रथमध्यान आचरण मार्ग यथार्थतालाई थाहा पाउन वा

जान्नकानिम्ति हो कि भनी विचार विमर्श गरी हेर्नुभो।

बाल्यकालमा ध्यान लाभको तरीका

बोधिसत्व वैशाख पूर्णिमाको दिन जन्मनु भयो। ज्येष्ठ आषाढ महीनातिर शुद्धोदन राजाले हलो जोत्ने मंगल उत्सव मनाउनु भएको देखिन्छ। त्यो हलो जोत्ने मंगल उत्सव मनाइरहेको समयमा जामुन वृक्षमुनि छहारिमा राम्रो बढिया बिछचौनामा बोधिसत्व-बालकलाई सुताइराखेको थियो। चारैतिर वरिपरि पाल टांगी घेरेर सुरक्षित गरिराखेको थियो। धाईहरूले पनि आदर गौरव पूर्वक रक्षा गरिरहेका थिए। तर हलो जोत्दै स्वयं राजाले मनाइरहेको उत्सव हुनाले एकदमै विशाल र भव्य हुनगई अति नै शोभायमान भइरहेको थियो होला। हेर्ने मौका पाएका जम्मै मानिसहरू हेर्न उत्सुक भइरहेका थिए होलान्। त्यसैले धाईहरूले पनि बालक राजकुमार निदाइरहेको सम्झी केही बेरकानिम्ति भनी हलो जोतिरहेको मंगल उत्सव हेर्न गइरहेका थिए।

त्यो समयमा राजकुमार बोधिसत्वले यताउति हेर्दै धाईहरू नभएको जानी उक्तानो परेर सुतिरहनु छोडेर उठेर पलेटि कसेर बसे। जन्म जन्मान्तरका पारमी प्रभाव रहँदै आएको हुनाले नाकका प्वालबाट भित्र बाहिर आऊ जाऊ गरिरहेको श्वासलाई भाविता गरिबसे। केही बेरमा नै (आलम्बनलाई विचारने-वितर्क, आलम्बनलाई आमर्शन परामर्शन गर्ने विचार; प्रसन्न प्रफुल्लित हुने प्रीति; चित्त हर्षोल्लास हुने सुख, सुदृढ स्थिर रहने-समाधि भनिएका) पाँच अंगयुक्त प्रथमध्यानमा पुगी बसिरहेका थिए। केही बेरका निम्ति भनी गएका ती धाईहरू त्यहाँ पुगी हेर्न, खान पिउन पाउँदा होश नरहने गरी समय बितेर निकै ढिलो गरी बसिरहे। रूखहरूको छायाँ पनि अर्कोपट्टि फड्को मारेर गइसक्यो, तर जुन वृक्षमुनि बोधिसत्व सुताइराखेको थियो त्यो वृक्षको छायाँ भने सरेर नगइकन जस्तो पहिले थियो त्यस्तै रहिरह्यो। बालक बोधिसत्व पनि नचल्मलाई शान्तपूर्वक बसिरहे। त्यस्तो भइरहेको देख्ता धाईहरू शुद्धोदन महाराजलाई बताउन पुगे। शुद्धोदन राजाले पनि घामको छायाँ सरेर नगई पहिलेकै

स्थितिमा स्थिररहेको साथै छोरो बालक पनि शान्त दान्त पूर्वक बसिनैरहेको देख्नुहुँदा अत्यन्तै आश्चर्य मानेर छोरो बालकलाई वन्दना गर्नुभो ।

उक्त हलो जोत्ने मंगल उत्सव मनाई रहँदा बाल्यावस्थामा प्राप्त गरी आइसकेको त्यो आनापान ध्यानलाई अहिले बताएर आए भैं पुनः स्मरण भएर आएको थियो । त्यसरी सम्झना भए पछि, “त्यो आनापान ध्यान आचरण मार्ग यथार्थतालाई जान्न-बुझ्ननिमित्त पो हो कि” भनी विचार विमर्श गरी पनि हाल्नुभो । त्यसरी विचार विमर्श गरे पछि (एसेव मग्गो बोधाय) एसेव = ही आनापान ध्यान आचरण नै; बोधाय = चतुः सत्य सही धर्मबोधका निमित्त; मग्गो = वास्तविक मार्ग हो भनी निर्णय गर्नुभयो । त्यो बेला अनुभव गरी आएको ध्यान सुख अति नै शान्त-शीतल सुन्दर थियो । त्यसैले (किं नु खो अहं तस्स सुखस्स भायामि) म त्यो आनापान ध्यान सुख लाभ हुने गरी उद्योग र अभ्यास गर्न भय मान्छु कि भनी आफैले आफूलाई सोध्न लाग्नु भयो । (न खो अहं तस्स सुखस्सभायामिमि त्यो आनापान ध्यान सुख लाभ हुने गरी उद्योग र अभ्यास गर्न भय मान्दिन” भनीकन पनि विचार गर्नुभो ।

खाद्य पदार्थको पुनः सेवन

त्यसप्रकारले सोच्नु भइकन “साच्चै दुब्ल्याएर दुर्बल भएको यसतो शरीरले त्यो आनापान ध्यान लाभ हुने गरी उद्योग र अभ्यास गर्न सकिन्न । साविक बमोजिम खाने पिउने स्थूल आहार भोजन सेवन गर्नु पर्ला; सेवन गरे पछि बल-शक्ति हुँदै आए पछि मात्र त्यो आनापान ध्यान लाभ हुनेगरी उद्योग र अभ्यास गर्न सकला” भनेर पनि विचार विमर्श गर्नु भो । त्यसरी विचार विमर्श गर्नु भइकन पहिले सेवन गर्दै आउनु भएको आहार भोजन सेवन गर्न थाल्नुभयो । खानु पिउनु बन्द गरी बसेकाले फेरि सेवन गर्न लाग्दा नरम र कमलो खानेकुराहरूबाट शुरू गरी अलि अलि गर्दै हल्का खाने पिउने गर्नुपर्दछ । तब मात्र पाचन शक्तिले स्वीकार्न सक्तछ, पचाउन सकिन्छ । तसर्थ त्यस्तै ढंगले अलि अलि गर्दै शुरुमा सेवन गर्नुभएको हुनुपर्छ ।

पञ्चवर्गीयहरू पछि हटेर गए

बोधिसत्वले पुनः स्थूल आहार सेवन गर्न थाल्नुभएको हुँदा पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूका विचार र दृष्टि बदलिभयो । पञ्चवर्गीयहरू अरू कोही थिएनन्, बोधिसत्वलाई साना ठूला हरेक सेवा-कार्य गरिदिइरहेकाहरू नै थिए । बोधिसत्व जन्म हुनुभएको बेला बालक बोधिसत्व पछि बुद्ध हुनेछन् भनी ज्योतिष

शास्त्र अनुरूप भविष्यद्वाणी गरिआएका राजगुरु पुरोहित ब्राह्मणहरू तिनीहरू नै थिए ।

त्यस बेला ज्योतिष शास्त्र अनुसार भविष्यद् वाणी गरी लक्षण निमित्त पढ्ने ब्राह्मणहरू आठ जना थिए । ती आठ जना मध्ये तीनजनाले दुई औंला ठड्याएर “चक्रवर्ती राजा पनि हुनसक्छन्, बुद्ध पनि हुनसक्छन्” भनी दुई प्रकारले व्यक्त गरेका थिए । बाँकी पाँच जनाले चोर औंला मात्र ठहर्‍याएर “निश्चित रूपले बुद्ध नै हुनेछन्” भनी किटान गरेर भविष्यद्वाणी गरेका थिए । तिनै किटान गरी भविष्यद्वाणी गर्ने पाँच जना ब्राह्मणहरू गृहबन्धन संयोजन नहुँदै गृहत्याग गरेर श्रमणभाव ग्रहण गरी आएका व्यक्तिहरू थिए भनी मूलपण्णास अट्ठकथा (द्वितीय-९२) मा दर्शाइएको छ । बुद्धवंश अट्ठकथा आदिमा भने (७) सात जना ब्राह्मणहरूले दुई प्रकारले भविष्यद् वाणी गरे, भावी आयुष्मान् कौण्डिन्य सबैभन्दा कान्छो ब्राह्मणले चाहिँ चोर औंलो एउटै मात्र ठड्याएर बुद्ध हुनेछन् भनी किटान गरेर भविष्यद्वाणी गरेको थियो । यो आयुष्मान् कौण्डिन्य अरू ती चार जना ब्राह्मणहरूका चार छोराहरूसँगै श्रमणभाव ग्रहण गरिकन आएका पाँच व्यक्तिहरू थिए भनी देखाइएको छ ।

त्यस प्रकारले अघिबाट श्रमणभावव ग्रहण गरेर बस्दै बोधिसत्वले गृहत्याग गरी श्रमणभाव ग्रहण गर्नुहुने पखिरहेका थिए । पछि बोधिसत्वले उरुवेल वनप्रदेशमा दुष्करचर्या आचरण गरिरहनु भएको सुन्न पाउँदा त्यहाँ आएर बोधिसत्वका निमित्त साना ठूला सेवा गरिरहेका थिए । “विशेष धर्म देखी बुझीकन सर्वप्रथम हामीलाई देखाऊलान् बताऊलान्; हामी सबैभन्दा पहिलो उपदेश सुन्ने छौं” भन्ने उद्देश्य लिई आशा गरिरहेका थिए । त्यसरी आज्ञा गरिरहेका हुनाले बोधिसत्वले शारीरिक बलले सम्पन्न भई आनापान ध्यान लाभ हुनेगरी आचरण गर्न सक्नलाई स्थूल-आहार सेवन गर्न थाल्नुभो । त्यसबेला साना ठूला सेवा पुर्‍याई आशा गरिरहने पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूको धारणा चिप्लिएर गई मन विचलित भयो । अन्न-रस एक मट्टीसम्म मात्र खाने-पिउने कम गरी आचरण गर्नमा लागेर पनि ज्ञान विशेष धर्म विशेष लाभ हुनसकेन; अब पहिले भैं स्थूल आहार खाई-पिई हिँडेमा ज्ञान विशेष धर्म विशेष प्राप्त गरिलिनसक्ने त होइन । हाम्रा आचार्य अतितीव्र उद्योग प्रधान कार्यबाट बाहिर निस्केर चीज वस्तु वृद्धि हुनेगरी भाग्य वृद्धि हुनेगरी काम गरिहुँड्न थाले भन्दै गलत भावना लिई चिप्लिएर ती पञ्चवर्गीय भिक्षुहरू बोधिसत्वलाई छोडेर हिँडे र वाराणसी प्रदेशको मृगदावनमा गइकन बस्न थाले ।

सुरक्षा दिइरहेकाले सुरक्षित भई, बन्धनबाट मुक्त भई, आनन्द भइरहने स्वभाव भयो। त्यस आनन्द हुने स्वभाव भनेको आनन्द हुने गरी अभ्यास गर्ने योगीलाई रमाइलो हुने आनन्द हुने मूल कारण हो। ग्रन्थमा आइराखेको पनि साँचै सत्य हो। व्यवहारमा उतार्ने व्यक्तिमा पनि साँचै सत्य नै हुने वित्तिकै निरीक्षण गर्ने अत्तिनै रमाइलो विषय हो।

“आरम्भण उत्पन्न हुने वित्तिकै भित्रैसम्म डुबेर जाने हुन्छ,

उत्पत्ति विनाश जम्मै, विर्सिनु हुन्छ।

आरम्भणमा नेतृत्व गरी, रक्षा प्रकट हुन्छ।”

अहिल्यै ताजा ताजा उत्पन्न भएको आरम्भणमा भाविता गर्ने चित्त आमुन्ने सामुन्ने हुने जस्तै उचित भइरहन्छ। एकैसाथ उचित भइरह्यो भने स्मृति जोडी जोडी निरन्तर समावेश भइरहने हुँदा स्मृतिले सुरक्षा दिइरहने हुनाले सुरक्षित भई बन्धनबाट मुक्त भई आनन्दित हुन्छ। “आरम्भणमा नेतृत्व गरी, रक्षा प्रकट हुन्छ। पवित्र स्मृति, भाविता गर, हे योगी।”

“सत्तिपट्टान चार प्रकारमा विभाजन भएको कारण”

स्मृतिको स्वभाव लक्षण कृत्य रस, आकार प्रत्युत्पस्थान भएर आउने बेला उत्पन्न भएर आएको भाविता गर्नुपर्ने आरम्भण स्कन्ध शरीरमा त्यसरी दृढ स्मृति बनाउन सक्थ्यो भने त्यस स्मृतिलाई “कायानुपस्सना सतिपट्टान” भनिन्छ। त्यसरी नै बेदना उत्पन्न भएर आउने क्षणमा दृढ रूपमा भाविता गर्न सक्थ्यो भने “बेदानुपस्सना सतिपट्टान” कल्पना, विचार, चिन्तन हरेक उत्पत्तिलाई दृढपूर्वक भाविता गर्न सक्थ्यो भने “चित्तानुपस्सना सतिपट्टान” दृष्य देख्ने, सुन्ने, सुगन्ध, स्वाद लिने, स्पर्श गर्ने, थाहा पाउने विविध स्वभाव धर्महरू अटूट रूपमा भाविता गर्न सक्थ्यो भने “धम्मानुपस्सना सतिपट्टान” हुन्छ। इच्छा गर्नु, आसक्त हुनु, दोषारोपण गर्नु, भवाम्म भई निदाएर अलिच्छि हुनु, मन चंचल हुनु, डाह हुनु, शंका हुनु, यिनीहरू पनि पटक पटक उत्पन्न भएर आइरहन्छन्। उत्पन्न भएर आएभै भाविता गर्थ्यो भने त्यो पनि धम्मानुपस्सना सत्तिपट्टान भयो। अरु विविध आरम्भणहरू पनि हरेक उत्पत्तिमा रूप आरम्भण नै किन नहोस, नाम आरम्भण नै किन नहोस, जेसुकै उत्पन्न भएर आउँदा पनि दृढ रूपमा भाविता

गर्थ्यो भने धम्मानुपस्सना भयो। भाविता गर्ने स्मृति एउटै नै भए पनि भाविता गर्नुपर्ने आरम्भण काय, वेदना, चित्त र धर्म भनी चार प्रकारमा छुट्टिरहेकोले सत्तिपट्टान पनि चार प्रकारमा छुट्याउनु परेको हो।

अलग्ग नदेखाएतापनि

त्यसैले आरम्भणमा डुबेर गए जस्तै गरी दृढ रूपमा भाविता गर्न सक्छ, अटूट रूपमा पनि भाविता गर्न सक्छ, आरम्भण र चित्त पनि एकैनाशले उचित रूपमा आमुन्ने सामुन्ने भइरह्यो भने योगीको चित्त कहाँ विचलित हुन्छ, चन्चल हुन्छ। अब फेरी चित्त यता उता दौडिन्छ र ? त्यहाँ जाऊ, यता जाऊ, चंचल भइ दौडिएर कामगुणहरू चिन्तन गरिरहने स्वभाव पनि हुन्छ के ? चित्त नबुझेर रीस उठिरहने स्वभाव पनि हुन्छ के ? आरम्भणमा चित्त एकतृत एकाग्र भइरह्यो होइन ? त्यसरी एकतृत एकाग्र भइरहनेलाई समाधि भनिन्छ। अर्को विधिमा समथ पनि भनिन्छ। भाविता गर्नुपर्ने आरम्भणमा चित्त शान्त भई भर्ने हुन्छ। चित्त भाविता गर्नुपर्ने आरम्भणमा समूहगत रूपमा रहिरहन्छ। त्यसलाई “खणिक समाधि” भनिन्छ। त्यस खणिक (क्षणिक) समाधि बलियो हुँदै आउँदा ज्ञान उत्पन्न भएर आउने नै भयो।

“सम्पजानो” भनिराखेको अनुसार सम्प्रजन्त्य ज्ञान भएर आउने भयो। नामरूप धर्म छुटाछुटै रूपमा जानेर आउँछ। नामरूप धर्मको कारण-कार्य स्वभाव पनि थाहा पाउँदै आउँछ। त्यस पछि अनित्य, दुःख, अनात्मा बारेमा पनि स्पष्ट रूपमा ज्ञान हुन्छ। कमिक रूपमा थाहा पाउँदै आउँछ। त्यसलाई पनि सत्तिपट्टान नै भनिन्छ। स्मृतिलाई लक्षित गरी भनिएको हो। स्मृतिबाट अलग्ग हुनुहुँदैन। उद्योग गर्ने आताप वीर्य पनि समावेश भएको हुन्छ नै। ताकिदिने वितर्क पनि यसैमा समावेश भएको हुन्छ। वितर्कलाई ग्रन्थमा अलग्ग देखाएको पाईँदैन। तैपनि अहिले जस्तै भाविता गर्ने भनेको एक प्रकारको ध्यान भएकोले ध्यानअङ्गलाई समावेश गर्न योग्य भएकोले राख्नु परेको हो। समथ भनेको समाधि पनि समावेश भएको भयो। सत्तिपट्टान सुत्रमा समथलाई अलग्ग देखाइएको पाईँदैन। तर अर्थकथामा देखाइएको छ। समाधि पनि समावेश छ। त्यस पछि समाधि बल बलियो हुँदै आउँदा दृढरूपमा भाविता गर्दछ। चित्त आरम्भणमा ख्वाराक्क ख्वाराक्क भरी एकतृत एकाग्र भइरहने हुनाले समाधि भन्नु परेको हो।

बाँकी अर्को अंकमा....

“समाहितो भिक्खवे यथाभूतं पजानाति” भनिराखेको भनाई अनुसार त्यसरी स्थिर, शान्त हुने, बलिया योगीहरूले यथाभूत पजानाति - यथार्थ सहीढंगले उत्पन्न भए जस्तै विभिन्न रूपमा स्पष्ट संग छुट्टिने गरी विभाजन गरी जानी राख्न सक्ने हुन्छ । कारण-कार्यका रूपमा विभाजन गरी जान्न सक्ने हुन्छ । कारण-कार्य विधिमा उत्पत्ति हुँदै विनाश भएर जाने अनित्य स्वभाव पनि जान्न बुझ्न सक्ने हुन्छ । उत्पत्ति विनाशले गर्दा दुःख स्वभाव पनि जान्नबुझ्न सक्ने हुन्छ । अर्को रूपमा भन्ने हो भने शरीरमा अनिष्ट स्पर्शले गर्दा आवत जावत गाह्रो, सहन गाह्रो दुःख स्वभाव पनि जान्नबुझ्न सक्ने हुन्छ । त्यसको आफ्नो स्वाभाव अनुसार फरक हुने स्वभाव, आत्मभाव नभएको स्वभाव, स्वभाव धर्म मात्र हो भनी जानीबुझि देख्न सक्ने हुन्छ । त्यो सम्पजानो भनिराखेको अनुसार सम्प्रजन्य भनेको विपस्सना ज्ञानहरू वृद्धि भएर आएको भयो ।

के भाविता गर्ने त ?

शुरुदेखि नै सतिपट्टान भनेको के हो भनी प्रश्नहरू सोधी एक एक गरी उत्तर दिएर आइसकैं । जम्मा प्रश्नहरू १३ वटा छन् । १३ वटा मध्यमा २ वटा सकियो । १) सतिपट्टान भनेको के हो ? २) सति र पट्टान सम्बन्धित भई के अभिप्राय निस्कन्छ, त ? यहाँ सम्म त भनि आइसकैं । तेस्रो प्रश्न सति वा स्मृतिले के भाविता गर्ने त ? कति प्रकारका छन् ? स्मृतिले भाविता गर्नुपर्ने विषय वस्तुहरू कति प्रकारका छन् ?

भाविता गर्नुपर्ने आरम्मणहरू चार प्रकारका भइराखेको कारण भाविता गर्ने स्मृति पनि चार प्रकारमा छुट्टिरहेको हो । त्यी चार प्रकारका आरम्मण मध्य (१) काय रूपसमूह (२) वेदना समूह (३) चित्त-कल्पना गर्ने, विचार गर्ने, तर्क गर्ने विभिन्न चिन्तन (४) धम्म - स्वभावधर्म विविध आरम्मण । काय भनेको मात्र रूपसंग मात्र सम्बन्धित छ । वेदना भनेको नामसंग मात्र सम्बन्धित छ । धम्म भनेको रूप र नाम दुवैसँग मिश्रण भइरहेको हुन्छ । त्यसैले धम्म भनेको विविधताको रूपमा प्रस्तुत गरिएको हो । यी स्मृतिले भाविता गर्नुपर्ने चार आरम्मणहरू भयो । वेदनालाई भाविता गर्नुपर्छ, चित्तलाई भाविता गर्नुपर्छ । धम्म- विविध स्वभावहरूलाई भाविता गर्नुपर्छ ।

प्रकट भइरहेकोलाई प्राथमिकता दिनुपर्छ :-

काय भाविता गर्ने अवस्थामा त्यस स्मृति कायानुपस्सना सतिपट्टान भावना हुन्छ । वेदनालाई भाविता गर्नु भने वेदानुपस्सना सतिपट्टान, चित्तलाई भाविता गर्नु भने चित्तानुपस्सना सतिपट्टान भावना, धम्म-विविध स्वभाव धर्महरूलाई भाविता गर्नु भने धम्मानुपस्सना सतिपट्टान भावना हुन्छ । आरम्मण चार प्रकारका भएको कारणले भाविता गरी जान्ने बुझ्ने स्मृति पनि चार प्रकारमा विभाजन गर्नु परेको हो । कायानुपस्सना सतिपट्टान, वेदानुपस्सना सतिपट्टान, चित्तानुपस्सना सतिपट्टान, धम्मानुपस्सना सतिपट्टान भनी चार प्रकारमा विभाजन भएको हो । भगवान बुद्धको देशनाअनुसार उपदेशित कायानुपस्सना सतिपट्टान भावनाबाट शुरु भइरहेको हो ।

किन कायानुपस्सना सतिपट्टान बाट प्रारम्भ गरेको त भन्ने विषय विचारणीय छ । सतिपट्टान सुत्रमा खुलस्त रूपले आज्ञा भइराख्नुभएको छ । अर्थकथामा चार प्रकार मात्र देशना गरिराख्नु भएको फाइदा उल्लेख पाइन्छ । उत्तर त रूपधर्म र नामधर्म दुईमा रूपधर्म भनेको नामधर्म भन्दा अधिकमात्रमा प्रकट भइरहेको छ । त्यसैले “यथापाकटं विपस्सनाभिनिवेशो” भन्ने विपस्सना शुरुगरी भाविता गर्नको निमित्त परिभाषित गरिराखेको हो । यस परिभाषित अनुसार प्रकट भएको आरम्मण भन्दा विपस्सना शुरु गरी मनन गर्नु विद्यमान हुनुपर्छ । यसरी दर्शाईराखेको छ ।

नाम आरम्मण भन्दा पनि रूप आरम्मण प्रकट भइरहेको कारणले रूप आरम्मणलाई सर्वप्रथम प्राथमिकता दिनुपर्छ । प्राथमिकता दिई भाविता गर्नुपर्छ । पढाई गर्ने बेला सजिलो र गाह्रो विषयमा सर्वप्रथम सजिलो विषयलाई प्राथमिकता दिई सिकाउनुपर्छ । त्यसो भएमात्र सिक्न सजिलो हुन्छ । अरु शिल्पविद्यामा पनि त्यसरी नै हो । सजिलो हुनुपर्छ, पृष्ठभूमि पनि हुनुपर्छ ।

वायुधातु देखि भाविता गर्नको लागि :-

त्यस रूपधर्म मध्यमा पनि आधारभूतरूप र आधार लिएर उत्पन्न हुने उपादारूप भनी दुई प्रकारका पाइन्छन् । त्यी दुई मध्य आधारभूतरूप भनेको ग्रन्थमा आइराखेको अनुसार भन्ने हो भने चार प्रकारका छन् :- पथवी, आपो, तेजो, वायो भन्ने चार महाधातु । चार महाभूत पनि भनिन्छ । चार महाभूत भनेको आफुमाथि आधार भइरहेको उपादारूप भन्दा अधिक मात्रमा प्रकट

हुन्छ । त्यस महाभूत रुपमा पनि प्रकट भएको रुप, प्रकट नभएको रुप भनी दुई प्रकारमा प्रकट भइरहेको रुपलाई प्राथमिकता दिइ भाविता गर्नुपर्छ । त्यस चार महाभूतमा वायोधातु अरु धातुभन्दा अधिक मात्रमा प्रकट भइरहन्छ । स्वास भित्र र बाहिर गर्ने श्वासप्रश्वासको स्वभाव भएका प्राणीहरूमा जहिले नै स्वास फेर्ने स्वभाव हुन्छ नै । यो अति कै प्रकट छ ।

त्यसैले हिड्नु, उभिनु, बस्नु, लेत्नु जस्ता चार इरियापथहरूमा पनि भाविता गरिरहने बेला वायोधातु अर्कै स्पष्ट रुपमा प्रकट हुन्छ । हिड्न लागेको समय हिड्न मन लागेको चित्त क्रमिक रुपमा जोडीकन एक पछि अर्को गर्दै उत्पन्न भएर आएकोमा टम्म, तनक्क परेको, चलायमान, सर्नु जस्ता स्वभाव धर्महरू स्पष्ट रुपमा प्रकट भइरहन्छ ।

उठाउने अवस्थामा पनि वायोधातुद्वारा उठाउनेहुन्छ । सार्ने अवस्थामा पनि वायोधातुद्वारा सार्ने हुन्छ । विसाउने अवस्थामा पनि वायोधातुद्वारा नै विसाउने हुन्छ । अरु धातुहरू पनि यसैमा मिश्रण भई समावेश भइरहेका हुन्छन् । भगवान बुद्ध स्वयम् आफैले पनि वायोधातु देखि शुरु गरी भाविता गर्नुपर्ने विधिलाई दर्शाई राख्नुभएको छ । त्यस वायोधातु देखि भाविता गर्नुपर्ने रहेछ । परलोक भैसक्नु भएका, अनन्त महोपकारक महाशी सायादोले पनि चार महाभूत मध्यमा सबभन्दा प्रकटपूर्ण महाभूत एक भइरहेको वायो धातुदेखि शुरुगरी भाविता गर्ने विधिलाई नै देशना गरी राख्नुभएको छ ।

कम र सजिलो हुनुपर्छ :-

अघि भनेर आएको “यथापाकं विपस्सनाभिनिवेसो” भनाई अनुसार “प्रकट भइरहेको आरम्मण अनुसार विपस्सना प्रारम्भ गर्नु र मनन गर्नुपर्छ ।” यहाँ वायोधातु अरु तीन महाभूत भन्दाबढि स्पष्ट रुपमा प्रकट भइरहेकोले वायोधातु देखि शुरु गरी भाविता गराइएको हो । सास भित्र जाँदा हेरक पटक पेट पम्म, तनक्क भएको, चलायमान, सरेको स्वभाव प्रकट भइरहेका छन् । भित्र छिरेको सास फेरी बाहिर फ्याक्दा पनि पेट हलंगो र खुकुलो भई सरिरहेको स्वभाव प्रकट भइरहेको छ । सास भित्र बाहिर गर्ने बेलामा पनि वायुसंग सम्बन्धि भई उत्पन्न भइरहेको वायो, प्रष्टव्यरूप अत्तिनै स्पष्ट रुपमा प्रकट भइरहेको छ । त्यसैले बसिरहने अवस्था देखि शुरु गराई भाविता गराइएको हो ।

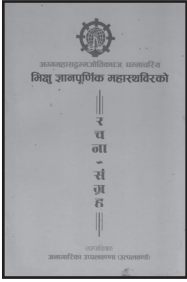
भर्खर भर्खर शुरुशुरुमा बालबालिकाहरू स्कूल आउने बेला गृहकार्य सजिलो र कम हुनु जरुरी छ । गृहकार्य सजिलो त छ तर धेरै भइरह्यो भने क्षमताभन्दा बाहिर हुन जान सक्छ । त्यस्तै नै गृहकार्य कम त छ तर गाढो, जटिल भइरह्यो भने पनि बालबालिकाहरूले गर्न सक्ने क्षमता हुँदैन । त्यसैले कम र सजिलो हुनु आवश्यक छ । बर्मामा भन्ने हो भने भर्खर भर्खर स्कूल आएका बालबालिकाहरूलाई शुन्य लेख्ने देखि सिकाउनुपर्छ । त्यो शुन्य पनि आफैले लेखेको शुन्य नभई पहिल्यै गुरुहरूले लेखिराख्नु भएको शुन्य हो । आफ्नै शुन्य हुने गरी राम्रोसंग लेख्न सिकिएको छैन । कलम समाउने, कापी राख्ने तरीका देखि, हात राख्ने तरिका जस्ता विधिहरू बालबालिकाहरूले केहि पनि थाहा हुँदैन । गुरुहरूले नै कलम, कापी समाउने विधि, हात मिल्ने गरी राख्ने तरीकादेखि सिकाई दिनुपर्छ । यसरी यसरी माथिमाथि कोर्ने भनेर लेखिराखेको अक्षरमा नै माथि माथि लेखेर सिकाउनुपर्छ । कोर्ने बेलामा पनि एकैनाशले गोलो हुने किसिमले कोर्नुपर्छ । आधी आधी गरी कोरेर देखाउनु हुँदैन । त्यो कोरिराखेको अक्षर माथि पनि कोर्नु पनि सजिलो छैन ।

ठूलाहरूको हिसाबले हेर्दा त बाल्यपन आए तापनि साँढे सजिलो छ तर भर्खरै स्कूल गएका बालबालिकाहरूका लागि भने गाढो र जटिल हुन्छ । त्यो गुरुले लेखेर देखाएको शुन्य, गृहकार्यको हिसाबले त कम छ, एउटै मात्र हो । अनि फेरी सजिलो पनि छ । त्यसो भए मात्र बालबालिकाहरूलाई भार नभैकन गृहकार्य देखि डराउँदैन । यस प्रकारले अगाडि बढाउनु आवश्यक छ । त्यसैले जटिलता हुनु हुँदैन सजिलो हुनुपर्छ । धेरै मात्र भएर हुँदैन । बालबालिकाहरूको मनस्थिति हेरेर गुरुहरूले पनि सबभन्दा सजिलो, कम गृहकार्य दिनु पर्छ ।

यसरी नै भर्खर भर्खरै ध्यान भावना अभ्यास गर्ने योगीहरूलाई पनि सर्वप्रथम आरम्मण कम र सजिलो र स्पष्ट हुनुपर्छ । पेटमा मन राख्ने अवस्थामा सास भित्र छिर्ने बेला पेट फुलेर आएको एउटै मात्र भयो । सजिलो पनि छ । सास बाहिर फ्याक्ने अवस्थामा पनि सुकेर जाने हुन्छ यो पनि सजिलो र आरम्मण एउटै मात्र हो । यो पेट फुल्ने, सुक्ने अवस्थामा एउटै मात्र स्पष्ट आरम्मण भाविता गर्न सकोस भनि अलिअलि गरी शुरु गर्दै भाविता गर्न लगाएको अत्ति नै स्वाभाविक छ । अत्ति नै व्यवहारिक पनि छ । यो अत्ति नै उत्तम पनि छ ।

बाँकी अर्को अंकमा....

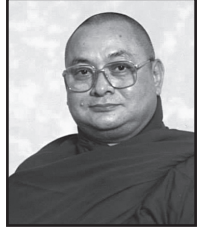

महासंघदान

डा. भिक्षु ज्ञानपूर्णिक महास्थविर

अगममहापण्डित, अगममहासद्धम्मजोतिकधज, धम्मचारिय

“महासंघदान” मा महा+संघ+दान भनी यसरी तीन शब्दहरू जोडिएका छन् । यो व्याकरणको दृष्टिले समासशब्द हो । “महन्त” शब्दबाट ‘महा’ बनीरहेको हो । “दीघनिकाय” महानग्रन्थको सबभन्दा पहिलो सूत्र ब्रह्मजाल-सुत्त यो शब्दको प्रयोग “महता भिक्खुसंघेन सद्धिं पञ्चमत्तेहि भिक्खुसतेहि” भनी यसरी प्रयोग भइरहेको पाइन्छ । त्यसको अर्थकथामा दुई प्रकारले अर्थ लगाइएको छ । “महताति गुणमहत्तेनपि महता; सद्धिं ख्यामहत्तेनापि महता । सो हि भिक्खुसंघो गुणेहिपि महा अहोसि, अप्पिच्छतादि गुणसमन्नागतत्ता । सद्धिं ख्यायपि महा पञ्चसतसद्धिंत्ता ।” अर्थात् गुणमहानताको कारण र संख्या महानताको कारणले त्यो भिक्षुसंघलाई महाभिक्खुसंघ भनिएको हो । यहाँ महा शब्दले श्रेष्ठ, पवित्र उत्तम अर्थ र संख्यात्मक हिसाबले धेरै भन्ने अर्थ व्यक्त गर्दछ । निस्सन्देह त्यो भिक्षुसंघ अत्येच्छ, सन्तुष्टि, सल्लेख आदि उत्तमगुणले महान थियो भने पाँचसय संख्या भएकोले गिन्तिको हिसाबले पनि महान थियो । यी दुवै अर्थ यहाँ यो संघदानमा पनि प्रयोगमा ल्याउन सक्दछ ।

‘संघ’ शब्दको व्याख्या यसरी दिइराखेको पाइन्छ । “दिट्ठिसीलसामञ्जसद्धातसद्धातेन समणगणेन । अर्थात् जुन श्रमण समूहमा मेलखाने, एकजुट हुने, एकतामा बाँधिने, एउटै राय मिल्ने दृष्टि छ, धारणा छ, सिद्धान्त, नीति नियम शील सदाचारितामा पनि त्यस्तै किसिमको सामञ्जस्यता छ । त्यसरी दृष्टि र शील सदाचारितामा एउटै धेय, लक्ष्य, उद्देश्य बोकी मेलमिलापका साथ एकजुट भई उठबस गर्ने श्रमण समूहलाई “संघ” भनिन्छ । यहाँ उल्लेखत दृष्टिको पनि निम्नानुसार विवरण दिइराखेको छ- “यायं दिट्ठि अरिया निय्यानिकानिय्याति तक्करस्स सम्मा दुक्खक्खयाय; तथारूपाय दिट्ठिया दिट्ठिसामञ्जगतो विहरति ।” अर्थात् जुन दृष्टि आर्यगुणयुक्त, नैर्यानिक,

सम्यक् रूपले दुःखक्षयार्थ त्यतातिर लम्किरहेको हुन्छ त्यस प्रकारको दृष्टिद्वारा दृष्टि सामञ्जस्यता भएको भई विहार गर्दछ । दृष्टि विशुद्ध भएजसतै शील सदाचारिता पनि खण्डित नभएको, प्वाल नपरेको, टाटे पाते नभएको, दाग नलागेको, स्वतन्त्र खालको, विज्ञ प्रशंसित, तृष्णा र मिथ्यादृष्टिद्वारा अपरामर्शित, समाधि उत्पादन गराउने खालको हुनुपर्दछ । यी गुणले सम्पन्न विमुक्त श्रमणगण “संघ” कहलाइन्छ । यस्तै यस्ता गुणले सम्पन्न हुनुको लागि प्रयत्नरत पृथग्जनहरूमा पनि दृष्टि शील सामञ्जस्यता रही एकजुट हुने स्वभाव उपलब्ध हुन्छ नै । त्यसैले पृथक्जन श्रमण समूहलाई पनि “संघ” शब्द भित्र समावेश गर्न सकिने कुरा स्पष्ट छ ।

अनि “दान” भनेको दिनुपर्ने विषयवस्तुहरू जम्मै र दिनु जम्मैलाई भन्दछ । दान दुई प्रकारका छन् । (१) कुशलपुण्यको विषय भएको पुण्यविषय दान र (२) कुशल पुण्यको विषय नभई यस लोकमा आचरण गर्नुपर्ने कर्तव्यधर्म अनुसारको लोकविषय दान । निर्मल विशुद्ध श्रद्धाधर्मद्वारा दिनु जम्मै पुण्यविषय दान हो । यो नै साँच्चिकैको मुक्तिरि लैजाने दान हो । श्रद्धापूर्वक दिनु नभई रिसाएर दिनु, डराएर दिनु, मूर्ख भएर दिनु देखि लिएर एकदम कमसल खालको दण्डदिनु, मृत्यु दण्ड दिनु सबै लोकविषय दान हो । यस्तो खालको दान मुक्तिसित सम्बन्धित छैन ।

दान दिनलाई आवश्यक दातव्य तत्वहरू दश प्रकारका छन् :

१) अन्न २) पान ३) यान ४) वस्त्र ५) माला ६) गन्ध ७) विलेपन ८) शय्या ९) आवास १०) प्रदीप । यी दश प्रकारका दातव्य पदार्थहरू दिनको लागि अभिप्रेरित चेतना दान हो ।

दान दिने काम सिद्ध गर्न सफल पार्न चाहिने

अंग अथवा तत्वहरू ४ छन्:- १) दान दिने व्यक्ति अथवा दाता हुनुपर्ने २) दान दिने पदार्थ दातव्यवस्तु सरसामान विद्यमान रहनुपर्ने ३) दान ग्रहण गर्ने व्यक्ति दान प्रति ग्राहक पनि भइरहनुपर्ने र ४) दिन मनलाग्ने प्रेरित गर्ने चेतना पनि जागृत हुनुपर्ने ।

दान ग्रहण गर्ने प्रतिग्राहक व्यक्तिलाई दुई किसिमले छुट्याउन सकिन्छ- पुद्गलिक अथवा व्यक्तिगतदान र सामूहिक अथवा संघगतदानको हिसाबले । ती मध्ये पुद्गलिक दान १४ प्रकारले विभाजित गर्न सकिन्छ : (१) सम्यक्सम्बुद्ध स्वयंलाई दिनु (२) प्रत्येक बुद्धलाई दिनु (३) बुद्ध-श्रावक अरहन्त अथवा अरहन्तफलमा प्रतिष्ठित व्यक्तिलाई दिनु (४) अरहन्त फलमा पुग्न प्रयत्नरत व्यक्ति अथवा अरहन्तमार्गमा प्रतिष्ठित व्यक्तिलाई दिनु (५) अनागामी फलमा प्रतिष्ठित व्यक्ति (६) अनागामीमार्ग प्रतिष्ठित व्यक्ति (७) सकृदागामीफलमा प्रतिष्ठित व्यक्ति (८) सकृदागामीमार्ग प्रतिष्ठित व्यक्ति (९) श्रोतापत्तिफल प्रतिष्ठित व्यक्ति (१०) श्रोतापत्तिमार्ग प्रतिष्ठित व्यक्ति (११) बुद्ध-शासन नहुने बेलामा ध्यान अभिज्ञा लाभी ऋषिमुनिहरूलाई दिनु (१२) शीलवान् सदाचारी पृथग्जन व्यक्तिलाई दिनु (१३) दुःशील दुराचारी पृथग्जनलाई दिनु (१४) पशुपंक्षी तिरश्चिन प्राणीलाई दिनु ।

अनि फेरि सांघिक दानलाई पनि ७ प्रकारले विभाजन गर्न सकिन्छ :- (१) सजीव बुद्धको पालमा भए सम्यक्सम्बुद्ध प्रमुख भिक्षुसंघ भिक्षुणीसंघलाई दिनु (२) सम्यक्सम्बुद्धको महापरिनिर्वाण पछि भिक्षुसंघ भिक्षुणीसंघलाई दिनु (३) भिक्षुसंघलाई मात्र दिनु (४) भिक्षुणी संघलाई मात्र दिनु (५) दुबै पक्षका सम्पूर्ण संघहरूलाई दिन नसक्दा दुबै पक्षबाट “यति यति जना पाल्नुस्” भनी निवेदन गर्ने बेलामा संघनिर्देशित व्यक्ति समूहलाई (संघालम्बन चित्त राखी) दिनु (६) भिक्षुसंघ एकपक्षलाई मात्र ‘यति यति जना निर्देशित गरी पठाउनुस्’ भनी निवेदन गरेर संघ निर्देशित व्यक्ति समूहलाई दिनु (७) भिक्षुणीसंघ एकपक्षलाई मात्र आफ्नो सामर्थ्य र गच्छे अनुसार “यति यति जना निर्देशित गरी पठाउनुस्” भनी निवेदन गरेर संघनिर्देशित व्यक्ति समूहलाई (संघको भावना राखी) दिनु ।

यसरी दानको विषयलाई विभिन्न प्रकारले बुझ्नुपर्ने हुन्छ । यति मात्र होइन दानका अनेकौं विभाजनहरू धेरै नै छन् । ती जम्मैलाई यहाँ समावेश गर्नु वांछनीय नहुने भएर यतिले नै “महासंघदान” के हो भन्ने विषयलाई सारांश रूपमा मात्र उल्लेख गरी आफ्नो लेखन यहीं टुंग्याउँदै छु । ♦

लेखक एवं पाठक-ग्राहकवर्गहरूमा मैत्रीपूर्ण अपिल

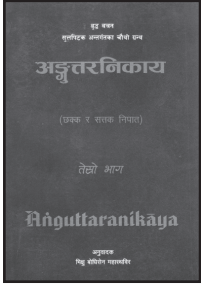
- त्रि-बोधिरस बौद्ध मासिक पत्रिकाको लागि नेपाली, नेपालभाषा, तथा अंग्रेजीमा महत्वपूर्ण लेख, रचनाहरू समयमै अनुकूल माध्यमबाट सम्प्रेषण गर्नुभई पत्रिका प्रकाशन तथा शासनिक कार्यमा सहयोग गर्नुहोला । प्रेषित लेख रचनाहरूलाई समय सापेक्ष पत्रिकामा उचित स्थान दिइनेछ ।
- समयोचित समयसापेक्ष लेखक वर्गहरूले बुद्ध-बुद्धधर्म, मानवीय गुण-धर्म-कर्म अभिवृद्धि, नैतिक शिक्षा, ध्यान-ज्ञान तथा बौद्ध लेख-रचना, साहित्य-कला, प्रेरक प्रसङ्ग, कथा, कविता, बौद्ध चिन्तन, बौद्ध गतिविधि, अनुसन्धानात्मक तथा सृजनात्मक लेख रचनाहरू सम्प्रेषण गरि सहयोग गर्नुहोला । **विषयना ध्यान सम्बन्धि लेख-रचनाहरूलाई विशेष प्राथमिकता दिई प्रकाशित गरिनेछ ।**
- यस पत्रिकामा प्रकाशित हुने लेख-रचनाहरूको सम्पूर्ण जिम्मेवारी लेखक स्वयं कै हुने जानकारी दिन चाहन्छौं ।
- लेख-रचनाहरू समयमै प्रकाशन तथा प्रेषित गर्न साथै सर-सल्लाह एवं सुझावका लागि निम्न ठेगानामा सम्पर्क राख्न सक्नु हुनेछ ।

Facebook page : TribodhiraSabuddhistmonthly

Email: tribodhira@gmail.com, pashavimalo@gmail.com

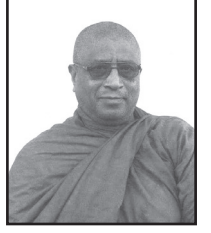
- यस बौद्ध मासिक पत्रिकाको वार्षिक ग्राहक, आजीवन सदस्य, विशेष सदस्य, संरक्षक तथा आर्थिक एवं भौतिक सहयोग र समय सापेक्ष मासिक अंक प्रायोजन गरी सहयोग गर्न सक्नु हुनेछ ।
- संघ-संस्था, उद्योगपति, व्यापार व्यवसायवर्गहरूबाट विज्ञापन दाता बन्नु भई आफ्नो व्यापार व्यवसायको प्रचार प्रसार तथा बुद्धशासनप्रतिको श्रद्धा प्रस्फुट गरी **त्रि-बोधिरस** बौद्ध मासिक पत्रिका निरन्तरताको लागि मैत्रीपूर्ण सहयोग गर्नु होला ।
- त्रि-बोधिरस बौद्ध मासिक पत्रिकाको निरन्तरता र गुणस्तरताको लागि सम्बद्ध क्षेत्रबाट रचनात्मक सहयोग, सल्लाह सुझाव तथा समालोचनाको अपेक्षा लिएका छौं । साधुवाद

- त्रि-बोधिरस बौद्ध मासिक पत्रिका

अङ्गुत्तरनिकाय

भिक्षु बोधिसेन महास्थविर
अनुवादक

९. दानमहफ्लसुत्तं

५२. एक समय भगवान चम्पास्थित गगगरा पोखरीको किनारमा बस्नुहुन्थ्यो । त्यसबेला चम्पाका धेरै उपासकहरू जहाँ आयुष्मान सारिपुत्त हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । गएर सारिपुत्तलाई अभिवादन गरी एकठाउँमा बसे । एकठाउँमा बसेपछि, चम्पाका उपासकहरूले आयुष्मान सारिपुत्तलाई यसरी भन्यो- “भन्ते ! हामीले भगवानबाट धर्मोपदेश नसुनेको धेरै दिन भइसक्यो । भन्ते ! हामीले भगवानबाट धर्मोपदेश सुन्न पाए राम्रो हुन्थ्यो ।” आवुसो हो ! त्यसो भए उपोसथको दिनमा आउनु । हुनसकछ, त्यसदिन धर्मोपदेश सुन्न पाउनेछौं । “हवस, भन्ते ! भनी चम्पाका उपासकहरूले आयुष्मान सारिपुत्तलाई प्रतिवचन दिई आसनबाट उठेर आयुष्मान सारिपुत्तलाई अभिवादन र प्रदक्षिणा गरी फर्केर गए ।

यसपछि, चम्पाका उपासकहरू उपोसथका दिन जहाँ आयुष्मान सारिपुत्त हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । गएर आयुष्मान सारिपुत्तलाई अभिवादन गरी एकठाउँमा बसे । अनि ती चम्पाका उपासकहरूलाई सँगै लिएर सारिपुत्त जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । गएर भगवानलाई अभिवादन गरी एकठाउँमा बसे । एकठाउँमा बसेपछि, आयुष्मान सारिपुत्तले भगवानलाई यसरी भन्नु भयो-

“भन्ते ! के यस्तो हुन सक्छ कि, यहाँ कसैले त्यस्तै नै दिएको दान न त महान फलदायक तथा न त महान शुभपरिणामी हुन्छ ? भन्ते ! के यस्तो हुन सक्छ कि, यहाँ कसैले त्यस्तै नै दिएको दान महात्वफलदायक र महान शुभपरिणामी हुन्छ ? “सारिपुत्त ! यस्तो हुन सक्छ कि, यहाँ कसैले एकै प्रकारको दान दिँदा न त महत्वफलदायक र न त महाशुभपरिणामी हुन्छ । सारिपुत्त ! यस्तो हुन सक्छ कि, यहाँ कसैले एकै प्रकारको दान दिँदा महान फलदायक र महान शुभपरिणामी हुन्छ । “भन्ते ! यस्तो

हुनु को कारण के ? किन यस्तो भएको ? त्यस्तै प्रकारका दान एकजनाले दिएको अनि अर्को दिएको दानको फल न त महान् हुन्छ न त महाशुभपरिणामको हुन्छ ? भन्ते ! यस्तो हुनुको कारण के ? किन यस्तो भएको ? त्यस्तै प्रकारका दान एकजनाले दिएको अनि अर्कोले दिएको दानको फल महान् र महाशुभपरिणामको हुन्छ ?

“सारिपुत्त ! यहाँ कसै कसैले तृष्णाले युक्त भई दान दिन्छ, आसक्तिले युक्त भई दान दिन्छ, एकैसाथ भोग गर्न पाउने भावनाको हुन्छ, कि यसद्वारा परलोकमा भोग गर्न पाउँछु भनी दान दिने हुन्छ । उसले श्रमण वा ब्राह्मणलाई अन्न-पान, वस्त्र, वाहन, माला, गन्ध, विलेपन, शयनासन, आवास गृह र दीप दान दिने गर्छ । के त, सारिपुत्त ! यहाँ कसै कसैले यसरी दान दिएको थाहा छ ?” “थाहा छ, भन्ते ।”

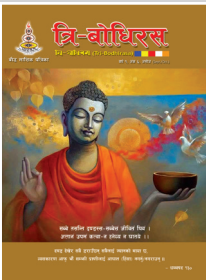
“सारिपुत्त ! यहाँ जो व्यक्तिले तृष्णाले युक्त भई दान दिन्छ, आसक्तिले युक्त भई दान दिन्छ, एकैसाथ भोग गर्न पाउने आश लिई दान दिने हुन्छ, यसद्वारा परलोकमा परिभोग गर्नेछु, भनी दान दिने हुन्छ । उसले त्यो दान दि(एपछि मरण पश्चात चतुर्महाराजिजकको देवकुलमा उत पन्न हुन्छ । त्यहाँ त्यस कर्मको फल भोग गरी सकेपछि त्यस समृद्धि, त्यस ऐश्वर्य, त्यस आधिपत्यबाट रहित भई, ऊ फेरि यही लोकमा आएर जन्मिन्छ ।

“तर सारिपुत्त ! यहाँ कसैले तृष्णाले युक्त भई दान नदिने हुन्छ, आसक्तिले युक्त भई दान नदिने हुन्छ, एकसाथ भोग गर्ने आश लिई दान नदिने हुन्छ, यो मै ले परलोकमा परिभोग गर्नेछु भनी दान नदिने हुन्छ । तर दान दिनु राम्रो हो भन्ने विचारले दान दिने हुन्छ ..... न त दान दिनु राम्रो हो भन्ने विचार लिई दान दिने हुन्छ । तर यस्तो विचार लिई दान दिने हुन्छ कि, यो बाउ-बराजूको पाला देखि चलि आएको परम्परा हो ।

यो पुरानो परम्परालाई त्यागनु उचित होइन भनी दान दिने हुन्छ.... यो बाउ-बराजूको पाला देखि चलि आएको परम्परा हो, यो पुरानो परम्परालाई त्यागनु उचित होइन भनी दान नदिने हुन्छ तर यस्तो विचार लिएर दान दिने हुन्छ कि, मैले पकाउँछु यसले पकाउँदैन, पकाउनेले नपकाउनेलाई दान नदिनु भनेको उचित होइन भनी दान दिने हुन्छ.... न त मैले पकाउँछु यसले पकाउँदैन, पकाउनेले नपकाउनेलाई दान नदिनु भनेको उचित होइन भनी दान नदिने हुन्छ । तर यो विचार लिएर दान दिने हुन्छ, जस्तो कि, जो तिनीहरूका पूर्वका ऋषिहरू अट्टकको, वामकको, वामदेवको, वेस्सामित्तको, यमदगिगको, अङ्गीरसको, भारद्वाजको वासेट्टको, कस्सपको र भगुले गरेको महायज्ञ हो । यसरी नै मैले यो दान संविभाजन हुनेछ भन्ने विचार लिएर दान दिने हुन्छ.... न त तिनीहरूका पूर्वका ऋषिहरू अट्टकले, वामकले वामदेवले, वेस्सामित्तले, यमदगिगले, अङ्गीरसले, भारद्वाजले, वासेट्टले, कस्सपले र भगुले गरेको महायज्ञ हो । यसरी नै मबाट यो दान संविभाजन हुनेछ भन्ने विचार लिएर दान दिने हुन्छ । यस्तो विचार लिएर दान दिने हुन्छ कि, यो दान दिइरहेको समयमा मेरो मन प्रसन्न हुन्छ, सन्तुष्ट हुन्छ तथा हर्षित हुन्छ भनी दान दिने हुन्छ.... न त दान दिइरहेको समयमा मेरो मन प्रसन्न हुन्छ, सन्तुष्ट हुन्छ तथा हर्षित हुन्छ । तर यस्तो विचार लिएर दान दिने हुन्छ कि, दान दिनु भनेको चित्तको अलङ्कार हो, चित्तको परिष्कार हो । उसले श्रमण, ब्राह्मणलाई अन्न-पान, वस्त्र-वाहन, माला-गन्ध-विलेपन, शयनासन-वासस्थान-प्रदीप आदि दान दिने हुन्छ । सारिपुत्त ! के त तिमी माण्डव्यौं कि, कसै-कसैले दान दिंदा यसरी दान दिने हुन्छन्

?” “हुन्छन्, भन्ते !

“सारिपुत्त ! यहाँ कोही कोही व्यक्तिले न तृष्णा युक्त चित्तको भई दान दिने हुन्छ, न आसक्ति युक्त चित्तले दान दिने हुन्छ, न एकसाथ भोग गर्ने विचारले दान दिने हुन्छ, न परलोकमा भोग गर्नेछु भनी दान दिने हुन्छ, न त दान दिने राम्रो हो भनी दान दिन्छ, न त बाउ-बराजूको पाला देखि चलि आएको यो परम्परा हो, यो पुरानो परम्परालाई त्यागनु उचित होइन भनी दान दिने हुन्छ । न त मैले पकाउँछु यसले पकाउँदैन, पकाउनेले नपकाउनेलाई दान नदिनु भनेको उचित होइन भनी दान दिने हुन्छ । न त तिनीहरूका पूर्वका ऋषिहरू अट्टकले, वामकले, वामदेवले, वेस्सामित्तले, यमदगिगले, अङ्गीरसले, भारद्वाजले, वासेट्टले, कस्सपले र भगुले गरेको महायज्ञ हो । यसरी नै मबाट यो दान संविभाजन हुनेछ भन्ने विचार लिएर दान दिने हुन्छ । न त दान दिइरहेको समयमा मेरो मन प्रसन्न हुन्छ, सन्तुष्ट हुन्छ तथा हर्षित हुन्छ भनी दान दिन्छ । तर दान दिनु भनेको चित्तको अलङ्कार हो, चित्तको परिष्कार हो भन्ने विचार लिएर दान दिने हुन्छ । उसले त्यस दानलाई दिंदा शरीर त्याग भई मरण पश्चात ब्रह्मकायिक देवहरूका कुलमा जन्मिने छ । त्यस कर्मको फललाई भोग गरिसकेपछि त्यो ऋद्धि, त्यो यश, त्यो आधिपत्यबाट रहित भई अनागामि हुन्छ, पुन यसलोकमा नजन्मिने हुन्छ । सारिपुत्त ! यही नै कारण हो, यसरी नै गर्दा यहाँ कसै-कसैले एकैप्रकारको दान दिंदा महत्वफलदायी हुँदैन तथा महाशुभपरिणामी हुँदैन । सारिपुत्त ! यही नै कारण हो, यही कारणले गर्दा कसै-कसैले एकैप्रकारको दान दिंदा महत्वफलदायी हुन्छ तथा महाशुभपरिणामी हुन्छ ।” ♦

गत अंक

त्रि-बोधिरस (बौद्ध मासिक पत्रिका)

समयमै वार्षिक ग्राहक बनी बुद्ध शिक्षा पढौं, पढाऔं, धारण, पालना गरौं ।
शासनिक योगदान पुऱ्याऔं ।

प्रकाशक/सम्पर्क कार्यालय:

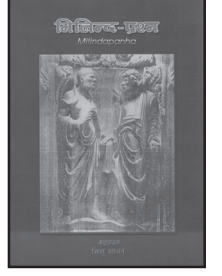
त्रि-बोधि विपश्यना ध्यान केन्द्र

सिद्धिपुर, ललितपुर, फोन: ५५८१४९५,

E-mail: pashavimalo@gmail.com, tribodhirasa@gmail.com

मिलिन्द-प्रश्न

११. निर्वाण-साक्षात्कार विषयमा प्रश्न

२१. “भन्ते नागसेन ! तपाईंहरू भन्नुहुन्छ कि निर्वाण भूत, भविष्य र वर्तमान – तीनै कालभन्दा अगाडि को वस्तु हो । निर्वाण न उत्पन्न हुन्छ, न अनुत्पन्न न उत्पन्न गर्न सकिन्छ । भन्ते नागसेन ! जब कसैले सम्यक् प्रतिपन्न (सत्मार्ग) मा हिंडेर निर्वाणलाई साक्षात्कार गर्न सक्छ, त के उसले उत्पन्न भएको निर्वाणलाई साक्षात्कार गर्दछ ?” “महाराज ! कसैले सत्मार्गमा हिंडेर सम्यक् प्रतिपन्नमा निर्वाणलाई साक्षात्कार गर्दछ भने, उसले न त उत्पन्न भएको निर्वाणलाई साक्षात्कार गरेको हो, न त नयाँ तवरले निर्वाण उत्पन्न गरेर साक्षात्कार गर्दछ । महाराज ! त्यसमाथि पनि निर्वाण यथार्थमा छ । सत्मार्गमा हिंड्ने मानिसले नै त्यसको साक्षात्कार गर्न सक्छ ।”

“भन्ते नागसेन ! यस प्रश्नलाई अभै धमिलो बनाएर उत्तर नदिनुस् । यसलाई राम्रोसँग खुलस्त उत्तर दिनुहोस् । बिना कुनै सङ्कोच उत्साहपूर्वक तपाईंले जे सिक्नु भएजति सबै कुरा सम्झाएर भन्नुहोस् । यस विषयमा म एकदमै मूर्ख छु, पथभ्रष्ट भएको छु, सन्देहमा परेको छु, भित्र भित्रै घोच्ने यो दोषलाई निकाली दिनुहोस् ?”

२२. “महाराज ! निर्वाण शान्त, सुखद र प्रणीत छ । सम्यक् प्रतिपन्नमा लागेको बुद्धोपदेशअनुसार संसारको सबै संस्कारलाई (अनित्य, दुःख र अनात्माका आँखाले) देखेर कुनै प्रजाले निर्वाणलाई साक्षात्कार गर्दछ । महाराज ! जसरी शिष्यले गुरुबाट शिक्षा लिएर आफूले जानेअनुसार विद्या हासिल गर्छ, त्यसरी नै, सम्यक् प्रतिपन्नमा लागेकोले बुद्धोपदेशअनुसार प्रज्ञाद्वारा निर्वाणलाई साक्षात्कार गर्दछ ।”

“निर्वाणको दर्शन कसरी हुन सक्छ ?” “अनीतित (विघ्न बाधादेखि रहित) निरूपद्रव (उपद्रोरहित) हुनाले,

अभय हुनाले, क्षेमकुशल हुनाले, शान्त हुनाले, सुखमय हुनाले, प्रसन्न हुनाले प्रणीत हुनाले, नम्र हुनाले, चित्त शुद्ध हुनाले तथा शीलपालन गर्नाले निर्वाणको दर्शन हुन सक्छ ।”

“महाराज ! जस्तै – कुनै मानिस कुनै ठूलो अग्निकुण्डमा पर्दा जसरी तसरी कुदेर, फाल हानेर बाहिर निस्कन्छ र त्यसपछि धेरै सुख पाउँछ, महाराज ! त्यसरी नै कसैले सुवाटोमा हिंडेर, मनलाई ठीक लक्ष्यमा लगाएर तीन प्रकारको आगोको सन्तापबाट मुक्त भई परमसुख निर्वाणको साक्षात्कार गर्छ । महाराज ! यहाँ जुन आगो छ, त्यसलाई तीन प्रकारको आगो (राग, द्वेष र मोह) सम्झनुपर्छ । यहाँ आगोमा परेको जुन मानिस छ, त्यसलाई सुवाटोमा लाग्ने सम्झनुपर्छ । जो आगोबाट बाहिर आएको छ, उसलाई निर्वाण पाएको ठान्नुपर्छ ।” (क)

“महाराज ! जस्तै – मरेको सर्प, कुकुर र मानिसहरूले भरिएको कुनै खाडल होस्, जहाँबाट अत्यन्त दुर्गन्ध आइरहेको होस् । त्यस्तो दुर्गन्धित खाडलबाट माझ जाकिएको कुनै जीवित मानिस हात खुट्टा चलाएर अत्यन्त प्रयासपछि बाहिर निस्कन्छ र त्यसपछि दुर्गन्धित नभएको ठाउँमा पुगेर निकै सुख पाउँछ, महाराज ! त्यसरी नै, कसैले सुवाटोमा हिंडेर मनलाई ठीक ठाउँमा लगाएर क्लेशरूपी मुर्दाहरूको रासबाट बाहिर आएर परम सुख निर्वाणको साक्षात्कार गर्दछ । महाराज ! जो यहाँ मुर्दाहरू छन् तिनलाई पञ्चकाम गुण सम्झनुपर्छ र जो यहाँ मुर्दाहरूका माझ थिचिएको जिउँदो मानिस छ उसलाई सुवाटोमा लागेको भनी सम्झनुपर्छ । जसलाई यहाँ दुर्गन्ध नभएको स्थान हो त्यसलाई निर्वाण भनि सम्झनुपर्छ ।” (ख)

“महाराज ! जसरी कुनै मानिस कुनै सङ्कटमा परेर

निकै डराएको होस्, त्रसित भएको होस्, काँपेको होस्, हताशिएको होस्, पागल भएको होस् । ऊ आफ्नो प्रयासले त्यस सङ्कटदेखि बाहिर निस्केर आवस् जहाँ पूर्ण स्थिरता होस्, भयको कुनै अवसर नहोस् । त्यस ठाउँमा उसलाई अत्यन्त सुख प्राप्त होस् । महाराज ! त्यसरी नै कोही सुबाटोमा हिँडेर मनलाइ ठीक दिशामा लगाएर डर वा त्रासबाट रहित परमसुख निर्वाणलाइ साक्षात्कार गर्दछ । महाराज ! जो यहाँ संकटको भय छ, उसले जन्म लिनु, बूढा हुनु, बीमार पर्नु, मर्नु इत्यादिले गर्दा हुने संसारको यो अपार भय ठान्नुपर्दछ । जो यहाँ भयभीत मानिस छ, उसलाई सुबाटोमा हिँड्ने सम्भन्नुपर्दछ । जसलाई यहाँ सङ्कटबाट निस्केर स्थिरता र निर्भयता भए ठाउँमा आउनु छ, उसलाई निर्वाण पाएको सम्भन्नुपर्दछ ।” (ग)

“महाराज ! जस्तै मैलो र फोहर हिलोमा परेको कुनै मानिस चेष्टा गरेर सफा ठाउँमा आएर सुख पावस्, त्यसरी नै कसैले सुबाटोमा हिँडेर मनलाई ठीक दिशामा लगाई क्लेश रूपी फोहोरबाट निस्केर परमसुख निर्वाणको साक्षात्कार गर्दछ । महाराज ! जुन यहाँ हिलो छ, त्यसलाई संसारको लाभ, सत्कार र प्रशंसा ठान्नुपर्छ । यहाँ हिलोमा गाडिएको मानिस छ, उसलाई सुबाटोमा लागेको ठान्नुपर्छ । यहाँ जुन ठाउँ सफा छ, त्यसलाई निर्वाण सम्भन्नुपर्छ ।” (घ)

“सुबाटोमा हिँडेर कसैले कसरी निर्वाणलाई साक्षात्कार गर्दछ ? महाराज जो सुबाटोमा हिँड्छ, उसले संसारका सबै संस्कारहरूको प्रवृत्ति (अनित्य, दुःख र अनात्म) देखेर त्यसमा विचार गर्दछ । विचार गरेर त्यहाँ जन्म भइरहेको देख्छ, वृद्ध भइरहेको देख्छ, रोगी भइरहेको देख्छ र मृत्यु भइरहेको देख्छ । उसले त्यहाँ कति पनि सुख देख्दैन । आदि (सुरु) बाट, मध्यबाट र अन्तबाट पनि कुनै वस्तुलाई समातेर राख्ने योग्य पाउँदैन ।”

“महाराज ! जस्तै कुनै पुरुष दिनभरि आगोमा तातो पारेको, बाहिर भिकेर राखेको, रापले बल्दै गरेको फलामको गोलो वस्तुलाई आदि, मध्य र अन्त कुनै भागमा पनि हातले समाउने योग्य सम्भन्धै, त्यस्तै नै, महाराज ! जो संसारका सबै संस्कारहरूको प्रवृत्तिलाई देखेर त्यसमाथि विचार गर्दछ, विचार गरेर त्यहाँ जन्म भइरहेको देख्छ, वृद्ध भइरहेको देख्छ, रोगी भइरहेको देख्छ र मृत्यु भइरहेको देख्छ, उसले त्यहाँ सुख कति पनि देख्दैन ।

न । आदि (सुरु) बाट, मध्यबाट र अन्तबाट पनि कुनै वस्तुलाई समातेर राख्ने योग्य पाउँदैन । त्यसैले उसले चित्तको संसारमा कुनै वस्तु ग्रहण गर्न योग्य देख्दैन ।”

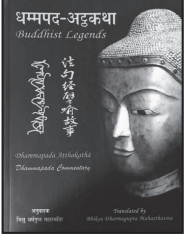
“महाराज ! जस्तै – कुनै व्यक्ति ज्वालायुक्त आगोको ठूलो राशिमा पच्यो, त्यहाँ आफूलाई असहाय र अशरण पायो; महाराज ! यसरी नै सांसारिक विषयहरूले उसको मन उद्विग्न हुन्छ, उसको चित्तमा वैराग्य (अरति) उत्पन्न हुन्छ । उसको शरीरलाई एक प्रकारको उद्विग्नताले समाउँछ । शरीर उद्विग्न भएपछि आफैले आफैलाई असहायक (असरण) पाउँछ । भव (आवगमन) को चक्रबाट थाक्छ ।”

“उसले सबैतिर केवल भय नै भय देख्छ, र उसलाई यस्तो लाग्छ – ‘अहो ! यो सारा संसार बलिरहेको छ । धकधकी बलिरहेको छ । दुःखै दुःखले भरिएको छ ।’ यदि कोही यस स्थानबाट मुक्त हुन चाहन्छ भने, उसको लागि परम शान्ति र प्रणीत निर्वाण नै एकमात्र उपाय छ, जहाँ सबै संस्कार सधैंका लागि रोकिन्छ, सबै उपाधि हट्छ, रागको अन्त हुन्छ र आवागमनको निरोध हुन्छ । यसरी आवागमनबाट छुट्नतर्फ नै उसको चित्त लाग्छ, यही श्रद्धा र विश्वास बढ्छ । ऊ आनन्दसाथ भन्छ – ‘अहो ! मैले निस्सरण निर्वाण लाभ गरें ॥

“महाराज ! जस्तै – अज्ञात जङ्गलमा बाटो बिर्सको कुनै व्यक्ति ठीक बाटो पाएर आनन्दमग्न हुन्छ र भन्छ – अहो ! सही बाटो पाएँ, त्यसरी नै संसारको प्रपञ्चमा भय नै भय देख्ने व्यक्तिले आवागमनबाट छुट्नेतर्फ नै चित्त लगाउँछ, त्यता नै उसको श्रद्धा र विश्वास बढ्छ । ऊ आनन्दसाथ भन्छ– ‘अहो ! मैले निस्सरण निर्वाण लाभ गरें ।’

“उसले निर्वाण पाउने बाटो खोज्छ, त्यसैले भावना गर्दछ र त्यसलाई गवेषणा गरी मननद्वारा दृढ गर्दछ । आफ्नो सारा ध्यान, प्रयास र उत्साह त्यसैतिर लगाउँछ । बारम्बार त्यसैको ध्यान गर्नाले उसको चित्त सांसारिक विषयहरूबाट हटेर वैराग्यतर्फ भुक्छ । महाराज ! उसले वैराग्यलाई पूर्ण गरेर सत्मार्गमा लागेर निर्वाणलाई साक्षात्कार गर्दछ ।”

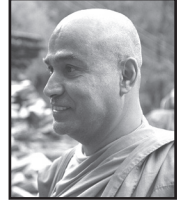
“साधु भन्ते नागसेन ! यो कुरो म मान्दछु ।”

६. महाकालस्थविरया खँ

भिक्षु धर्मगुप्त महास्थविर

अनुवादक

“शुभ निमित्त यात खंका...” धयागु थुगु धर्मदेशना शास्ता सेतव्य शहरया आधार कया सिंसावनय च्वना विज्याना: च्वंबले चूलकाल व महाकालया कारणय आज्ञा जुया विज्यात ।

सेतव्य शहरवासीपिं चूलकाल (कान्छाम्ह), मध्यमकाल (दातीम्ह) व महाकाल (तःधिम्ह) धयापिं स्वम्ह दाजुकिजा कुटुम्बिकापिं (फुकीत) दु । इपिं मध्ये तःधिम्ह व चिधिम्ह दिशादिशाया चाःहिला न्यासःगु गाडां सामान वस्तुत हइगु जुयाच्वन, दातीम्ह इमिसं हःगु सामानत मिइ । अले छगू इलय इपिं निम्हं दाजुकिजापिं न्यासःगु गाडां नानाप्रकारया सामानत ज्वनाः श्रावस्तिइ वनाः श्रावस्तिइ व जेतवनया दथुइ गाडात दिक्ल । इपिं मध्ये महाकालं सन्ध्याइलय माला व सुगन्धादि ल्हाःतं ज्वना, श्रावस्तिइ च्वपिं आर्यश्रावकपिं धर्मश्रवण यायेत, वनाच्वपिन्त खनाः “गन थुपिं वनाच्वंगु” धकाः न्यना, उगु खँ न्यना “जि नं वने” धकाः बिचाः याना किजायात सःता, “किजा, इपिं गाडात बांलाःक स्व, जि धर्मया खँ न्यनेत वने” धकाः धया, वनाः तथागतयात वन्दना यानाः परिषदया लिउँने छथाय फयेतुल । शास्तां वयात खनाः वया मनया भावकथं आनुपूर्व खँ दुःखस्कन्धसूत्रादिकथं कंकं अनेक प्रकारं कामया दोष व छेंय च्वनेगुलिइ दोषकना विज्यात । उगु खँ न्यनाः महाकाल “फुक्क हे त्वःता वनेमानी, परलोकय वनेबले न भोगसम्पत्ति, न थःथितिपिं ल्युल्यु वनी, जि छेंय च्वना छु यायेगु खः, प्रब्रजित जुइमाल” धकाः बिचाः याना आपालं मनुतयसं शास्तायात वन्दना यानाः लिहाँवंबले शास्तायाके प्रब्रज्या प्वना, शास्तां “छं सुं नं अनुमति कायेमाःपिं मदुला ?” धकाः न्यनाः विज्यायेवं, “भन्ते, जि किजा छम्ह दु” धकाः धायेवं, अथेसा “वयाके अनुमति कया वा” धकाः धायेवं, “साधु, भन्ते” धकाः धया, वनाः किजायात सःतके छु वया, “किजा, थ्व फुक्कं सम्पत्ति छय” धकाः धाल । “दाइ, छपिं छु यायेगु ले ?” “जि शास्तायाथाय प्रब्रजित जुइ ।” वं वयात नाना प्रकारं प्वनाः लितयके मफया “साधु, दाइ, गथे मंदु अथे या” धकाः धाल । महाकाल वनाः शास्तायाथाय प्रब्रजित जुल । “जिं दाजुयात व्वनाः हे यंके, लिपा प्रब्रज्या तोते” धकाः चूलकाल नं प्रब्रजित जुल । लिपा महाकाल उपसम्पदा प्राप्त जुया शास्तायाथाय वनाः शासनय ज्याखँ (धुर) न्यना, शास्तां

निगू धुरत कना विज्यायेवं “जि, भन्ते, वुरा जुइका प्रब्रजित जुयागुलिं “ग्रन्थधुर पूर्ण याये फइमखु, विपश्यनाधुर पूर्ण याये” धकाः अर्हत्वतक कर्मस्थानया बारे कंकेबिया श्मशानिक धुताङ्ग कया प्रथमयाम पुलेवं सकलें चनीबले श्मसानय वनाः, सुथ न्हापनं सकलें दना मवःनिबले हे विहारय वइ ।

अले छम्ह श्मसानय स्वइम्ह, सी उइम्ह काली धयाम्हं स्थविरया दना च्वनीगु थाय, फयेतुइगु थाय व चंक्रमण याइगु थाय खनाः “सु थन वइगु, जिं थ्वयात ज्वने” धकाः बिचाः यात नं ज्वने मफया, छन्हुया दिनय श्मसानया कुट्टिइ हे मतच्याका काय म्थ्यायुपिन्त व्वनाः वनाः छखेलिकक सुला मध्यमयामय स्थविरयात वयाच्वंगु खनेवं वनाः, वन्दना यानाः, “आर्य छःपिं, भन्ते, थ्व थासय च्वनाः विज्यानाःगु ला ?” धकाः धाल । “खः, उपासिका ।” “भन्ते, श्मसानय च्वनीपिसं नियम पालन यायेमाः (व्रत सयेकेगु योग्य जू) ।” स्थविरं “छु जि छं धाःगु नियमय च्वने माःला” धकाः मधासे “उपासिका, जिं छु याये माल” धकाः धाल । “भन्ते, श्मसानय च्वनीपिसं श्मसानय च्वना विज्याःगु खँ श्मसानय स्वइम्ह, विहारय महास्थविरयात व गांया नाथोयात सूचं बियातयेगु उचित जू ।” “स्थविरं छु कारणं ?” “खुं ज्या याये धुंकीपिं खुंतयत धनया थुवाःतयेसं लिसेलिसे लिना यंकिबले श्मसानय सामानत वाँछवया विस्युवनी, अले मनुतयसं श्मसानय च्वपिन्त समस्या याइ, थुमित सुचं बियातय बले जिमिसं थ्व भदन्तयात थुबले निसं थन च्वना विज्याःगु स्यू, थ्व खुं मखु धकाः समस्यात निवारण याइ (पनी) । उकिं थुमित सुचं बियातयगु उचित जू ।”

“स्थविरं मेगु छु याये माःगु दुला ?” “भन्ते, श्मसानय च्वनीम्ह आर्य न्या, ला, हामो, चिकं चाकु आदि त्याग यायेमाः, न्हिनय चने मज्यु, अलसि जुयाच्वने मज्यु, उत्साह उमङ्ग दयेका च्वनेमाः, ठग व जालभेल मयाइम्ह जुया भिंगु मन दुम्ह जुइमा, सन्ध्या इलय सकलें चनेधुंका विहारं पिहाँ वयेमाः, सुथ न्हापनं सकलें मदनवं हे विहारय वनेमाः । यदि, भन्ते, आर्य थ्व थासय थथे च्वना विज्यानाः च्वनेवं प्रब्रजितया ज्याया लक्ष्य थ्यंके फइ, यदि मृत शरीरयात हया वाँछवये हल धाःसा, जिं कम्बलसहित कूतालय तयाः सुगन्ध व मालादिं सत्कार यानाः शरीरकृत्य

याये । यदि मफुत धा:सा, चितालय् तथा मिं च्याका धुसुलिं सुया (काका, ज्वना) पिने हया (वाँछवया) पां पाला कुचा कुचा (टुका टुका) याना: दाया त्वाल्हाना मिं तया: ऊइ (छ्वयेके) धका: धाल । अले वयात स्थविरं “साधु, भद्रे, छगू जक रूपारम्मण खनेवं जित कंवा” धका: धाल । वं “ज्यू” धका: लिस: विल । स्थविरं थ:गु इच्छानुसारं श्मसानय् श्रमणधर्म पालन यानाच्चन । चूलकाल स्थविर दना: वसानिसें गृहवास जक लुमंका च्वन, काय् कलापिं जक स्मरण यानाच्चन । “जिमि दाजुं त:सकं भघातुगु ज्या यानाच्चन” धका: चिन्ता (विचा:) यानाच्चन ।

अले छम्ह, छखा छैया मिसामचा आकाभाकां ल्वचं कया सन्धा इलय् गना: मर्वनिवं अ:पुक हे सित । अले वयात थ:थितिपिसं सिं चिकं आदिनापं सन्धा इलय् श्मसानय् यंका श्मसानय् स्वइम्हसित “थ्व ऊना व्यु” धका: ज्यालाबिया, ल:ल्हाना लिहाँवन । वं वया पुनात:गु वस:चिइका उबले हे प्रणीत सुवर्ण वर्णगु शरीरय् खना:, “थ्व आर्ययात क्यनेत पाय् छि, जूगु आरम्मण ख:” धका: विचा: याना वना:, स्थविरयात वन्दना याना:, “भन्ते, थुजागु रूपारम्मण दु, स्वया विज्याहुँ, आर्य” धका: धाल । स्थविरं “ज्यू” धया पुना त:गु वस तोकबिया पालितलं निसें चसुपालयतक स्वया “अतिकं बांला:गु सुवर्ण वर्णगु रूप ख:, मिंइ वयात तथा, मिंया महान् ज्वालां थिइवले जित धा: वा” धका: धया थ:गु थासय् हे वना: फयेतुल । वं अथे याना: स्थविरयात कंवन । स्थविरं वना: स्वल । मिंया ज्वालां थिउथिउथाय् तुयु च्यातथाम्ह सा थें शरीरया वर्ण जुल, तुतित चातुला य:गाया च्वन, ल्हा:त वेक्वया वन, खम्पा व कपालय् च्वंगु छयंगु मदया वन । स्थविरं “थ्व शरीरय् आ: स्वया च्वच्वं हे नाश जुया आ: हे क्षय जुल, व्यय जुल” धका: विचा: याना चान्हय् च्वनेगु थासय् वना: फयेतुना क्षयव्ययात खंकुं खंकुं -

“अनित्य ख: धाथें संस्कारत, उत्पन्न व नाश जुइगु स्वभाव ख: ।

उत्पन्न जुया नाश जुइ, व स्वया शान्त हे सुख ख: ॥”

गाथा धया विपश्यनायात वृद्धियाना: प्रतिसम्भदासहित अर्हत्त्वय् थ्यन ।

व अर्हत्त्वय् थ्यनेवं शास्ता भिक्षुसंघपिसं चा:हुयेका चारिका याना: विज्याज्यां सेतव्यय् विज्याना: सिंसपावनय् दुहाँ विज्यात । चूलकालया कलापिसं “शास्ता थ्यंक: विज्यात सिंसपावनय्” धका: न्यना: “भी भा:तयात ज्वनेमाल” धका: मन् छवया: शास्तायात निमन्त्रणा याकेविल । बुद्धपिन्त म्हमस्यूगु थासय् जुलसा आसन लायेगु विषयय् कनेत छम्ह भिक्षु न्हापालाक वनेमा:गु जुयाच्चन । बुद्धयात दथुइ आसन लाया, वसपोलया जबय् सारिपुत्र स्थविरयात, खवय् महामोगल्लान स्थविरयात, अनलि निखेरं भिक्षुसंघयात आसन लायेमा:गु जुयाच्चन । उकिं महाकाल

स्थविरं चीवर पुनेगु थासय् दना, “चूलकाल, छ न्ह्य:वना: आसन लायेगु वारे कं हूँ” धका: चूलकालयात छवयाविल । वयात खंसानिसें छैय् च्वपिसं वनापं गिजे याना: चिजा:गु आसनत संघस्थविरया च्वय् (कुनय्) लायाच्चन, त:जा:गु आसनत न्हुपिं संघया च्वय् । वं (चूलकालं) “थथे यायेमते, चिजा:गु आसनत च्वय् लायेमते, त:जा:गु आसनत क्वय् लायेमते, चिजा:गु आसनत क्वय् ला, त:जा:गु आसनत च्वय् ला, चिजा:गु आसन क्वय्” धका: धाल । मिसापिसं वया खँयात मता: छू थें याना: “छं, छु याना: जुयाच्चनागु, छु छंन्त आसनत लायेगु उचित मजू, छं सुयाके न्यना: प्रव्रजित जुयागु, छन्त सुनां प्रव्रजित या:गु ख:, छाया छ थन वयागु” धका: धया, पुनात:गु व:स तोका तुयुगु वसलं पुंका छयनय् स्वाँमालं छायापिका, “हूँ, छ वना: शास्तायात वना: हिं, जिमिसं आसनत लाये” धका: छवल । ताकालतक भिक्षुभावय् मच्वंगुलिं वर्षावास च्वनेमलावं हे चीवर तोतुगुलिं मछा: धयागु मस्यू, उकिं व उगु भेषं आशंका मया:से हे वना: शास्तायात वन्दना याना: बुद्धप्रमुख भिक्षुसंघयात वना: वल । भिक्षुसंघपिनि भोजनया अन्तय् महाकालया कलापिसं “थुमिसं थ: स्वामीयात लित काल, जिमिसं नं जिमि भा:तयात लित कायेमाल” धका: विचा: याना कन्हेखुन्हू शास्तायात निमन्त्रणा यात । उबले आसन लायेत मेम्ह भिक्षु वन । इमिसंउगु क्षणय् मौका चूमलाना: बुद्धप्रमुख भिक्षुसंघयात फयेतुका भिक्षा विल । चूलकालया निम्ह कलापिं, मध्यमकालया प्यम्ह कलापिं व महाकालया च्याम्ह कलापिं दु । भिक्षुपिं नं भोजन यायेत फयेतुना भोजन यात, पिने वनेगु इच्छा जुयादना वन । शास्ता फयेतुना भोजन याना: विज्यात । वसपोलया भोजनया ज्या सिधयेधुंका उरिपिं मिसापिसं, “भन्ते, महाकालं जिमित अनुमोदन याना: (लिहाँ) विज्याइ, छ:पिं न्ह्य: विज्याहुँ” धका: विन्ति यात । शास्ता “ज्यू” धका: धया विज्याना: न्ह्य:विज्यात । गाँया ध्वाखाय् थ्यंका भिक्षुपिसं निन्दा यात “शास्तां छु याना: विज्या:गु ल्या:, सिइका: या:गु लाकि मसिकं याना: विज्या:गु ? मिहग: चूलकालया न्ह्य: वंगुलिं प्रव्रज्याया अन्तराय जुल, थौं मेम्हसित न्ह्य: वंगुलिं अन्तराय मजुल । आ: महाकालयात तथा: थ: विज्यात, व शीलवान् तथा सदाचारं सम्पन्नम्ह भिक्षु ख:, वयात नं प्रव्रज्याया अन्तराय याइ ।” शास्तां इमिगु खँ न्यना लिहाँ विज्याना: दना “छु धया च्वनागु छिमिसं, भिक्षुपिं” धका: न्यना विज्यात । इमिसं उगु खँ कन । “छु छिमिसं, भिक्षुपिं, चूलकालयात थें महाकालयात नं विचा: याना:गु ला ?” “ख:, भन्ते ।” वया निम्ह कलापिं, थ्वया च्याम्ह । “च्याम्ह कलापिसं चा:हिका ज्वनेवं वं छु यायेफइ, भन्ते ?” शास्तां “भिक्षुपिं, थथे धायेमते, चूलकाल दनदिना वसानिसें शुभारम्मणय् अप्व: भुले जुयाच्चनीम्ह ख:, भीरय् वुया: वयाच्वंगु

वःमलागु (दुर्वल) सिमा थें खः । जिमि काय् महाकाल अशुभ निमित्त यात खंकाच्वंम्ह खः, धिक्कागु ल्वहंया पहाड थें अचलम्ह खः” धकाः धया विज्यानाः थुपिं गाथात आज्ञा जुया विज्यात -

७. सुभानुपसिं विरहन्तं, इन्द्रियेसु असंबुतं ।
भोजनम्हि चामत्तञ्जुं, कुसीतं हीनवीरियं ।
तं वे पसहति मारो, वातो रुक्खवं दुब्बलं ॥

७. “शुभ निमित्त यात खंका च्वनाच्वंम्ह,
इन्द्रियय् संवर (संयम) मदुम्ह ।
भोजनय् नं मात्रा मस्यूम्ह, अल्लिह, हतोत्साहीम्ह ।
मारं वयात क्वत्यली, फसं दुर्वलगु सिमायात थें ॥

८. सुभानुपसिं विरहन्तं, इन्द्रियेसु सुसंबुतं ।
भोजनम्हि च मत्तञ्जुं, सद्धं आरद्धवीरियं ।
तं वे नप्पसहति मारो, वातो सेलव पब्बतं ॥

८. “अशुभ निमित्त यात खंका च्वनाच्वंम्ह इन्द्रियय् संवर
दुम्ह ।
भोजनय् नं मात्रा स्यूम्ह, श्रद्धावान् उमङ्ग व उत्साहीम्ह ।
मारं वयात क्वत्यले फइमखु, फसं ल्वहंया पहाडयात थें ॥

अन शुभ निमित्त यात खंका च्वनाच्वंम्ह धयागु न्यनागु खंगु इष्टारम्मणय् मन छवया च्वनाच्वनी धयागु अर्थ खः । गुम्ह व्यक्तित्त निमित्तयात ग्रहण यानाः, अनुव्यञ्जनत ग्रहण यानाः “लुसि बांलाः” धकाः ग्रहण याइ, “पतिं चात बांलाः” धकाः ग्रहण याइ, “ल्हाःतुतित, त्वाना, खम्पा, जँ, प्वाः, स्तन, गःपः, म्हुतुसि, वा, म्हुतु, न्हाय, मिखात, न्हायपं, मिखाफुसि, कपाः व सँ बांलाः” धकाः ग्रहण याइ, “सँ, चिमिसँ, लुसि, वा व छयंगु बांलाः” धकाः ग्रहण याइ, वर्ण बांलाः, आकार बांलाः धकाः, थ्व शुभ निमित्तयात खंका च्वंम्ह खः । थथे उगु शुभ निमित्त यात खंका च्वनाच्वंम्ह । इन्द्रियय् धयागु चक्षु आदि खुगू इन्द्रियय् खः । संवर मदुम्ह धयागु चक्षुद्वारादि रक्षा मयाम्ह खः । मालेगुया मात्रा, ग्रहण यायेगुया मात्रा व परिभोग यायेगु मात्रा धकाः थ्व स्वंगू मात्रा मस्यूगुलिं भोजनय् मात्रा मस्यूम्ह खः । हानं प्रतिवेक्षणया मात्रा व त्यागया मात्रा धकाः थ्व मात्रा मस्यूगुलिं भोजनय् मात्रा मस्यूम्ह खः । थुजागु भोजन धार्मिक खः, थुजागु भोजन अधार्मिक खः धकाः मस्यूगु खः । कामछन्द, व्यापाद, विहिंसा व वितर्कया वशय् लाःगुलिं अल्लिहम्ह खः । हतोत्साहीम्ह धयागु उत्साह मदुम्ह, प्यंगू इरियापथय् कुतः मयाइम्ह खः । क्वत्यली धयागु त्याकी,

पराजित याइ । फसं दुर्वलगु सिमायात थें धयागु तःच्वगु फसं भीरगु पाखाय् बुयावःगु दुर्वल सिमायात थें खः । गथे कि उगु फसं व दुर्वलसिमाया स्वाँ, फल, हः व भ्काः आदियात तोथुला कुतुकी, चिचिपुगु कचात नं त्वाथली, तःपुगु कचात नं त्वाथली, हानापं उगु सिमायात लिना हा च्वये सिमा कचात क्वय्यानाः वनी, थथे हे थुजाम्ह पुद्गलयात दुने उत्पन्न जूगु क्लेशमारं क्वत्यली, तःच्वगु फसं दुर्वल सिमाया स्वाँ, फल हःभ्काः आदियात तोथुला कुतुकी थें चिचिधंगु आपत्तिइ लाःसां नं यानाच्वनी, चिपुगु कचात त्वधूगु थें खः, निसभिगयादि आपत्तिइ लाःसां नं यानाच्वनी, तःपुगु कचात त्वधूगु थें खः, भिंस्वंगू संघादिसेस आपत्तिइ लाःसां नं यानाच्वनी, लिना हा च्वये सिमा कचात क्वय्यानाः कुतुकी थें पाराजिका आपत्तिइ लाःसां नं यानाच्वनी, स्वाख्यातगु शासनं पितछ्ववया गुलिचा मदुवं हे गृहस्थीभावय् थ्यंकी थें थुजाम्ह पुद्गलयात क्लेशमारं थःगु वशय् तइ धयागु अर्थ खः ।

अशुभ निमित्त यात खंका च्वनाच्वंम्ह धयागु भिगू अशुभमध्ये गुगुं छगू अशुभयात खंका प्रतिकूल मनश्चिन्तनय् युक्त जुया संयात अशुभकथं खंका, चिमिसँ, लुसि, वा, छु यंगु, वर्ण व आकार अशुभकथं खंकेगु खः । इन्द्रियय् धयागु खुगू इन्द्रियय् खः । संवर (संयम) दुम्ह धयागु निमित्तादि ग्रहण यायेगुलिं अलग्गम्ह व द्वारादि बन्दम्ह खः । अमात्राज्ञतायात प्रतिसेध यागुलिं भोजनय् मात्रा स्यूम्ह खः । श्रद्धावान् धयागु कर्म व फलय् विश्वास याइगु लक्षणद्वारा लौकिक श्रद्धां नं स्वंगू वस्तुइ दृढ श्रद्धा दुगुलिं व लोकोत्तर श्रद्धां नं युक्तम्ह खः । उमङ्ग व उत्साहीम्ह धयागु क्वातुगु कुतः दुम्ह व पूर्ण उत्साह दुम्ह खः । वयात धयागु थुजाम्ह पुद्गलयात गथे दुर्वलगु फसं चिसकं (विस्तारं) कयेवं ढिक्कागु ल्वहंया पहाडयात संके फइमखु, अथे दुने दुर्वल क्लेशमार उत्पन्न जूसां नं त्याके फइमखु, वशय् तयेत वा संकेत फइमखु धयागु अर्थ खः ।

वया इपिं कलापिसं स्थविरयात चाःहुइका “छं सुयाकेन्यनाः प्रब्रजित जुयागु, आः गृहस्थी जुइला कि जुइमखु” धकाः आदि धया चीवर तोकेत सन (त्वःकेगु मती तल) ।

स्थविरं इमिगु आकारयात विचाः याना फयेतुना च्वनागु आसनं दना ऋद्धिद्वारा तिन्हुया प्वल तःछ्यानाः आकाशं वया शास्ताद्वारा गाथा अन्तयानाः विज्यायेवं हे शास्ताया सुवर्ण वर्णगु शरीरयात स्तुति यायां आकाशं क्वहाँवया तथागतया पादय् वन्दना यात ।

गाथाया अन्तय् मुंवया च्विपिं भिक्षुपिं श्रोतापत्तिफलादिइ प्रतिस्थित जुल ।

महाकाल स्थविरया खँ क्वचाल ।

दैनिक जीवनमा ध्यान भावनाको अभ्यास

(ध्यानगुरुहरूबाट प्राप्त निर्देशन, अध्ययन र अनुभव अनुसार)

भिक्षु बोधिज्ञान

अहिले आफ्नो चित्तमा कस्तो विचार आइरहेको छ ? के सोचिरहेछु ? मन कहाँ पुगिरहेको छ ? भनेर हरबखत आफैलाई नियालेर हेर्ने अवस्थामा अहिले आफ्नो चित्तमा यस्तो विचार आइरहेछ । यस्तो कुरा सोचिरहेछु । मन फलाना ठाउँमा पुगिरहेछ भनेर जान्न सकेको खण्डमा आफूलाई सजग रहन मद्दत पुरयाउँछ ।

आफूले आफूलाई परीक्षा गर्न सकेन भने कुनै बेला कुनै कारणले आफ्नो मनमा विचार, कल्पना चिन्तना आयो भनेर पनि थाहा पाउन सक्दैन । विचार आयो भनेर थाहा नभएको अवस्थामानराम्रो, खराब विचार, चिन्तना आयो भन्ने नै थाहा हुँदैन । यो त खराब विचार नराम्रो चिन्तना हो भनेर जान्न नसकेको अवस्थामा त्यसै अनुसार शरीर वचनले पनि अकुशल कर्म नै गर्दै जाने हुन्छ, जसको कारणले दुःखनै भोग्नु पर्ने हुन्छ र पश्चाताप गरेर बस्नुपर्ने हुन्छ, त्यसको कारणले सुख पाउन सक्दैन । दुःख भोग्ने इच्छा नभएका हामीहरूले प्रत्येक क्रियाकलापमा होस राख्ने अभ्यास गर्न सक्थौं भने त्यसबाट नराम्रो काम हुन पाउँदैन र राम्रो काम कुशल कर्म गरेको अवस्थामा मनमा सन्ताप नलिइकन बस्नसक्ने वातावरण तयार भएर आउँछ । बस्दा, उठ्दा, जाँदा, लेट्दा र विभिन्न काम गर्दा आफूले के थाहा पाइरहेछु भनेर मूल्यांकन गर्न सकिरहेको अवस्थामा खराब काम हुन पाउँदैन ।

विभिन्न कामले बेफुर्सदी भइरहेको हामीहरूको दैनिक जीवनमा ध्यान शिविरमा बसेर ध्यान अभ्यास गरिरहेका योगीहरूले जस्तै विस्तारै चलेर प्रत्येक क्षणमा स्मृति राख्न गाह्रो हुन्छ, अवश्य पनि । आकासमा कस्तो किसिमले बिजुली चम्केको हो भन्ने थाहापाउन आँखा केन्द्रीत गर्नुपर्ने जस्तै आफूहरूले गरिराखेको प्रत्येक

क्रियाकलापमा **सभावलक्षण** (नामरूप धर्महरूमा पथवी, आपो, तेजो र, वायो धातुको आ-आफनैप्रकृति र विशेष स्वभाव), **संखत लक्षण** (नामरूप धर्महरूको उत्पत्ति, स्थिति र विनाश स्वभाव) र **सामञ्जलक्षण** (नामरूप धर्महरूको अनित्य, दुःख र अनात्म स्वभाव) मध्ये कुनै एक लक्षण थाहा पाउने गरी स्मृति राख्ने कोशिस गर्छु^१, त्यसो गर्न नसकेपनि **प्रकृति** (ढाँचा) **आकारप्रकार** (अवस्था वा स्थिति) **वा हाउभाउ रूपलाई भएपनि जान्ने प्रयत्न गर्छु** भनी मनमा लिएर **जतिसक्यो त्यतिथाहा पाउने कोशिस गर्छु** भनीसकेसम्म होस राख्ने बानी गर्न सक्थौं, अभ्यास गर्न सक्थौं भने विस्तारै स्मृति बलवान भएर आउने हुन्छ र ध्यान गर्न सजिलो हुन्छ । लक्षित गरेर वर्तमान अवस्थाको क्रियाकलापलाई जतिपटक थाहा पाउन सकिन्छ, त्यति नै स्मृति समाधि भइरहेको हुन्छ । स्मृति समाधि भइरहेको अवस्थामा काम वितर्क, व्यापाद वितर्क र विहिंसा वितर्क भन्ने मिथ्यावितर्क र पञ्चनीवरणको साथै विभिन्न क्लेशहरू भित्र पस्न पाउँदैन, पञ्चनीवरण आदि क्लेशबाट अलग भइराखेको समयमा चित्त परिशुद्ध, निर्मल भइरहेको हुन्छ । क्षणिक समाधि वृद्धि भई बलवान हुने अवस्थामा प्रज्ञाज्ञान पनि क्रमशः वृद्धि हुँदै आउँछ र अभ्यास गर्ने श्रद्धा तथा आत्मविश्वास पनि बढ्दै आउने हुन्छ । त्यस्तो अवस्थाप्राप्त गर्नु भनेको जीवनको महत्वपूर्ण क्षण हो । स्वभाव धर्मलाई थाहा नपाएर बसेको धेरै वर्षको समय भन्दा स्वभाव धर्मलाई जानेर, स्मृति समाधिले युक्त भइरहेको त्यो क्षणको महत्वबारे भगवान बुद्धले प्रशंसा गरिराख्नु भएको वाक्य हो -

^१ सयादो ऊ पण्डिताभिवंश, भिक्षु ज्ञाणाबुध (अनुवाद), **ध्यान जाँच सम्बन्धी व्यावहारिक निर्देशन**, (काठमाडौं: अन्तर्राष्ट्रिय बौद्ध भावना केन्द्र, २०६७)

दृढ संकल्प र विषयवस्तुमा लक्ष्य (वितर्क)

१ घण्टा बसेर ध्यान गर्दा / चक्रमण गर्दा आफूले के थाहा पाएँ त ? दिनभरको समयमा के के थाहा पाएँ त ? १० दिने आदि शिविरमा ध्यान गर्दा के के स्वभाव लक्षण धर्मलाई जान्न सकेँ त ? भनी थाहा पाएको अवस्थामा पछिको लागि सुधार गर्ने अवसर प्राप्त हुन्छ । मूल्यांकन नगर्दा आधा घण्टा वा १ घण्टा समय कसरी बित्यो भनेर थाहा पाउन सक्दैन । केही न केही स्वभाव लक्षणलाई देखेछु भन्ने मनमा लिन नसक्दा उद्योग कोशिस गर्न मन नलाग्ने जागरुक हुन नसक्ने आलस्यभाव उब्जिएरआउनसक्छ । जब आलस्यभाव उत्पन्न हुन्छ त विषयवस्तुमा लक्ष्य राख्ने, वितर्क मानसिक शक्ति विकास गर्न सकिदैन । त्यसरी वितर्क मानसिक शक्ति नहुने बित्तिकै विषयवस्तुमा ठयाक्क चित्त राख्नसक्दैन । स्मृति नभएपछि समाधिको विकास हुन पाउँदैन र मन चञ्चल हुन्छ । मन चञ्चल भएपछि ध्यान गर्नमा गाह्रो महशुस हुन्छ । २०/३० मिनेट जतिबसेतापनि निर्देशन अनुसार उद्योग गरेर विषयवस्तुलाई जतिसक्यो नजिकै बसेर हेर्छु भनी मनमा दृढ संकल्प राखेर मन लगाएरहेरेको खण्डमा चित्त विषयवस्तुमा पर्छ । स्मृति भएपछि मन एकाग्र हुन्छ । एकाग्रता भएपछि चित्त शान्त हुन्छ । विषयवस्तुको स्वभाव धर्मलाई केही न केही रुपमा जानेकै हुन्छ । र अभ्यासमा मन लगाउने

हुन्छ । जे पनि स्मृतिपूर्वक नै गर्नेछु भनी मनमा संकल्प राखेर अगाडी बढ्ने हुन्छ । शुरुमा राम्ररी हेर्न नसकेको अवस्थामा विषयवस्तुको स्वभावलाई जानेको हुँदैन । त्यसलाई जान्ने छु, केही रुपमा भएपनि बुझ्ने छु भनी कोशिस गरेमा हामीहरूमा जान्ने, बुझ्ने क्षमता विकास भएर आउने हुन्छ । ♦

Buddha was asked, "What have you gained from meditation?"

He replied, "Nothing!"

"However, Buddha said, let me tell you

what I lost:

Anger,

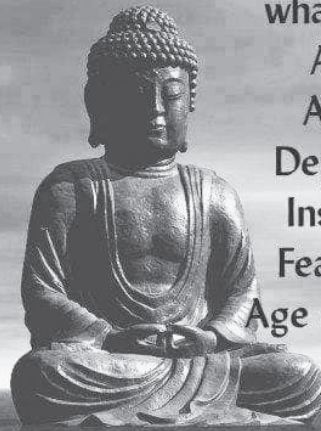
Anxiety,

Depression,

Insecurity,

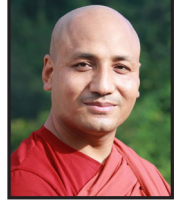
Fear of Old

Age and Death."

करुणा

भिक्षु विमलो स्थविर

पृष्ठभूमि :

करुणा ! जसले हर प्राणी मात्रको हृदय छुन्छ करुणाले दुःख पीर शोक आदि इत्यादि दर्दहरूलाई बुझ्दछ सम्झन्छ अनि ग्रहण गर्दछ । त्यसैले त करुणा बिना अरुको दुःख दर्द बुझ्न सकिन्न र सम्झन पनि । जो करुणाले ओतप्रोत ऊ नै अरुको लागि सहि रूपमा जिउन सक्छ अरुको लागि बाँच्न सक्छ । अरुको लागि हात बढ्छ खुट्टा बढ्छ भनौ शरीर बढ्छ अनि वचन मन त हुने नै भयो । हामी मानव श्रेष्ठ प्राणी जसले अरुको लागि पनि बाँच्न जानेको हुन्छ । यदि आफ्नो लागि मात्रै बाँच्ने हो भने ऊ कसरी श्रेष्ठ हुन्छ ? अरु सरह नै हुन्छ त्यसैले मानवलाई श्रेष्ठ उत्तम र उत्कृष्ट बनाउने गुण हो करुणा । जसले मान्छेलाई बुद्ध बन्न सम्म प्रेरणा दिन्छ । यदि हामी मानव हौं भने करुणा जस्तो महान गुण धर्मलाई किन उजागर नगरौं ।

परिचय :

करुणा का साधारण अर्थ अरुको दुःख पीरमा सहभागी हुनु हो । अरुको दुःख पीर आफ्नै थानी त्यसलाई स्वीकार गर्दै तन मन धनले सहयोगका हात बढाउनु । दुःख, पीर, शोक, भयमा आफ्नो हृदय कम्पित गरी त्यसबाट उभो लाग्ने र लगाउनु भरसकदो उद्योग गर्नु नै करुणाको लक्षण हो ।

करुणालाई उपमा युक्त व्याख्या गर्ने हो भने जसरी एउटा आमाले आफ्नो एकलो छोराप्रति स्नेह राखी उसप्रति आफूलाई समर्पित गरी स्याहारने सुसाने जसबाट छोरालाई दुःख नहोस्, चोट नलागोस्, चिसो, तातो आदि इत्यादि असुविधाले नधाकोस् भन्नु खातिर हरपल

सजग रहन्छ, यद्यपि कुनै चोट शोक आइपरेपनि आफ्नो हृदयलाई कम्पित गरी छोराको सेवामा कुनै कसर नछाडि निरन्तर सेवा भाव जगाई हेरचाह गर्दछ, त्यसैलाई करुणा भनिन्छ । भनौ सुख चाहने प्राणी मात्रलाई सुख दिन प्रेरित स्वभाव धर्मलाई करुणा भनिन्छ । विशुद्ध रूपले अरुको सेवामा समर्पित हुने स्वभावलाई करुणा भनिन्छ । अरुको दुःख सुखमा सहभागी बन्नुलाई करुणा भनिन्छ या भनौ अरुको दुःख सुखमा आफ्नो मनलाई कम्पन गरी त्यस प्रति समर्पण भई निस्वार्थ रूपमा सहभागी रही हृदय देखि गरिने सेवा भावलाई करुणा भनिन्छ ।

मातृ करुणा :

एउटी सच्चा आमाले ९ महिना सम्म आफ्नो गर्भमा आफ्नो सन्तानलाई सुरक्षित राखि उसको भलाईको कामना गर्दछ, मंगल कामना गर्दछ, या भनौ बौद्ध भाषामा मैत्री राख्दछ, त्यसरी नै सन्तान जन्मेपछि उसले आफ्नो सन्तानप्रति पूर्ण समर्पण भई लगाउने, खुवाउने, स्याहार गर्ने, आदि जस्ता ममतामय व्यवहार गर्दछ ।

आफ्नै पेट आधी भएनी सन्तान प्रति करुणा राखी भरपेट खुवाउने, यद्यपि भोकै भएपनि सन्तानका मुहारमा खुशी देखेर पेट भर्ने, करुणामयी गुण आमामा हुन्छ । चिसो भए सन्तानलाई न्यानो दिने, गर्मी भए शितलता प्रदान गर्ने सन्तान रुँदा आफ्नो हृदय कम्पित गरी अंगाल्ने ममतामय करुणा असिमित रूपमा प्रसार गर्दछ । रात रात भर जाग्राम बसी सन्तानलाई खुशी दिन स्वयम् आफ्नै पनि बच्चै भइ साथी भइदिन्छ । पापा मामा भन्दै तोते बोली सिकाउँदै गुरु भइदिन्छ । सन्तानको सेवामा दिन रात खटी फोहोर नभनी अल्छी

नमानी सुसार गरिदिन्छ । हाँसोमा हाँसो थपि दिन्छे, आँशुमा आँशु पुछ्ने काम गर्दछ भने एक सच्चा सहयात्री बनीदिन्छे, आमा । सन्तानको लागि आफुले चपाई चपाई पनि सन्तानको लागि खाद्यान्न उपलब्ध गरीदिन्छ । सही गलत विषयहरूमा छुत्याई छुत्याई केलाई केलाई सही मार्ग निर्देशन गर्दछ । लुला पाइलाहरूलाई सक्षम बनाई यात्रा तय गर्न सिकाउँछ । तोते बोलीलाई सही वाचन सिकाउँछ । निर्दोष नयनलाई सम्यकदृष्टि प्रदान गर्दछ । साँच्चै एउटा जीवनलाई सही जीवन जिउन सिकाउँछ । त्यस्ता छन् आमा एउटा सन्तानको लागि यो नै करुणा हो असिमित करुणा । त्यसैले त आमालाई करुणामय भनिन्छ । यद्यपि आमा सन्तान प्रतिको करुणा कै कारण एउटा देव समान हुन । आमा सन्तानको प्रथम गुरु हुन् अनि अनन्त गुणले युक्त छिन् अनि मार्ग निर्देशक पनि । यी सब आमामा प्रतिस्थित गुण नै करुणा को उपज हो ।

जसरी अन्धकारमा ज्योति, गलत बाटो विराएकालाई सही मार्ग घोष्टिएको भाँडोलाई ठाडो पार्ने अनि चक्षुमा दृष्टि प्रदान गर्ने जस्ता महान कार्य आमामाको ममताले एक सन्तान प्रति हर हमेसा निस्वार्थ रुपले सहकर्मी भइरहेको हुन्छ । बरु सन्तानलाई पीडा होला, चोट लाग्दा, दुःख पर्दा आफ्नै ठानी ममता र करुणाले सन्तानको दुःख पीडालाई महशुस गरी आफ्नो हृदय कम्पित गर्छिन् आमा । यो नै करुणाको ज्वलन्त उपमा हो । यदि आमामाको करुणा पूर्ण ममता सन्तानले नपाउने हो भने सायद ऊ कोपिलाबाट फूल बन्ने नै थिएन । कोपिलारुपी सन्तानलाई फूल रुपी जीवन त आमाले प्रदान गर्दछ । बीना करुणा गुणधर्मले यो कार्य सम्भव हुँदैन । त्यसैले आमा सन्तानको लागि करुणामूर्ति हुन् । साक्षात करुणामय हुन् । आमामाको करुणाले ओतप्रोत हुने सौभाग्य सबैलाई प्राप्त होस् ।

तथागत करुणा :

बुद्ध - चतुआर्य सत्यलाई राम्ररी सही रुपमा जान्नु हुने, बुझ्नु हुने महामानव जसले यस लोक प्रति असिमित महाकरुणाचक्षु खोल्नु भयो, हर प्राणी मात्रको दुःख पीडालाई आफ्नो ठानी त्यस दुःख सागरबाट सत्व प्राणी मात्रलाई त्राण दिन उहाँले ४ असंख्य १ लाख कल्प सम्म कठोर से कठोर त्याग तपस्या गर्नु भयो । जसरी एउटी आमाले आफ्नो सन्तान प्रति जुन असिम ममता

र करुणा राख्नु हुन्छ, त्यसरी नै उहाँ तथागत भगवान् बुद्धले सारा सत्व प्राणीलाई नै आफ्नो सन्तान ठानेर सन्तानको दुःख सुखमा एक्यवद्धता जनाई त्यस दुःखबाट उभो लगाउन उहाँले महान् त्याग तपस्या गर्नुभयो । जसलाई हामी पारमिता गुण धर्म भन्दछौं । उही दश पारमिता नै तथागतको महाकरुणा दर्पण हो । त्यसले तथागतलाई “महाकारुणिको नाथो” महाकरुणाले युक्त तथागत वा उहाँ महाकरुणामय हुनुहुन्छ ।

दिपंकर तथागतको पालामा गौतम बुद्ध एक समेध ऋषिको जन्ममा उहाँले चाहेको भए त्यही जुनिमा नै भवचक्रबाट मुक्ति हुने सामर्थ्य राख्नु हुन्थ्यो तर उहाँ दिपंकर बुद्धको साक्षात दर्शनबाट प्रभावित भई यस लोकका सम्पूर्ण प्राणीहरू दुःखमा, शोकमा डुबिरहेका छन् । सही मार्ग निर्देशनको अभावमा मिथ्या दृष्टिले ओतप्रोत भई भवचक्रमा अविरल बगिरहेका छन् । अज्ञान्तको अन्धकारले लोक लागि त्राही त्राही बनाइरहेको छ भने किन म पनि दिपंकर तथागतले जस्तै लोक उद्धार नगरौं । यदि म एकलैले मात्र सत्य ज्ञानलाई साक्षात्कार गरी गए भने त स्वयम् म एकलै मात्र तर्ने भयो यो अज्ञानताले बाँधिएका सत्व प्राणीहरूले कहिले ज्ञान दर्शन गर्न पाउने ? भवचक्रबाट मुक्त हुने हो ? त्यसैले लोक हित उद्धारको लागि प्राप्त गर्न सक्ने मुक्तिलाई तिलाञ्जली दिएर उहाँले साक्षात बुद्ध बन्ने दिपंकर बुद्ध सामु प्रार्थना गर्नु भयो जुन देव ब्रम्हलाई सहित साधारण विषय पक्कै थिएन ।

त्यसरी हातमा आइसकेको दुःखमुक्ति मोक्ष निर्वाण सम्म पनि सत्व प्राणीहरूलाई पनि ज्ञान चक्षु प्रदान गरी एकलै मात्र नभई सम्पूर्ण सत्व प्राणी मात्रका लागि भव सागरबाट पार तार्ने उद्देश्य लक्ष्य लिइ निर्वाणलाई तिलाञ्जली दिइ सम्यक्सम्बुद्ध ज्ञान लाभ गर्ने हेतु कठोर त्याग तपस्या, दश पारमिता गुणधर्म पूर्ण गर्नुभयो र गौतम बुद्धको जन्ममा उहाँले सत्व प्राणी उपर असिम करुणा राखी भवसागर तार्ने अचुक ज्ञान प्रचार गर्नुभयो यो नै उहाँको असिमित महाकरुणा हो ।

यदि, हामी दुःख मुक्त चाहन्छौं भने यदि हामी भवचक्रबाट मुक्त हुन चाहने प्राणी हो भने । हरकोही जो दुःख सागरबाट पार तार्ने इच्छा राख्छ, भने उनीहरूले छातिमा हात राखेर भन्नै पर्ने हुन्छ कि भगवान् बुद्धले जुन कठोर से कठोर त्याग तपस्या गर्नु भयो त्यो मेरै लागि रहेछ । उहाँ मेरो लागि महा करुणामय हुनुहुन्छ ।

किनकी दुःख मुक्तिको मार्ग निर्देशक उहाँ हुनुहुन्छ त्यसैले उहाँ मानवको लागि मात्र हैन देव ब्रह्म सहितको महा-करुणामय हुनुहुन्छ । भगवान् बुद्धको दश पारमिता उपपारमिता परमथ पारमिता गरी ३० पारमिता महा-करुणाको ज्वलन्त उदाहरण हो ।

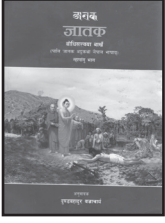
दुःख शोक भय तथा अन्धकार रुपी खाडलमा परेका सत्व प्राणीहरू उपर महा-करुणा दृष्टि लगाएर उहाँले बोधिसत्वको रुपमा पारमिता गुणधर्म परिपूर्ण गरिरहेको अवस्थामा अतुल्य अद्वित्य करुणाको प्रदर्शन गर्नुभई बुद्धत्वको भागिदार हुनुभई त्यस बुद्धत्व ज्ञानरश्मीले सबैको शोक दुःख दुर गर्नुभयो । दान पारमिताको सवालमा उहाँ सम्यकसम्बुद्ध तथागतले बोधिसत्व हुँदा आफ्नो आँखा मात्रै दान प्रदान गर्नु भएको गणणामा आकासमा रहेका ताराहरू कम गर्दछ जति उहाँले महाकरुणा राखी प्राणी मात्रको हित उपकारको लागि नेत्र दानप्रदान गर्नुभयो । उहाँले प्राणी उपर करुणा राखी आफ्नो शरीरको मासु दान गरेको मात्रै यो महापृथ्वी भन्दा पनि अधिक हुन्छ अनि रगत दान दिएको मात्र नै महासमुन्द्रको जल भन्दा पनि अधिक छन् बोधिसत्वको रुपमा उहाँले सत्व प्राणी उपर महाकरुणा राखी जुन त्याग तपस्या गर्नु भयो । त्यसको व्याख्यान सम्भव नै देखिन्न कसैसँग तुलना नै गर्न सकिन्न ।

शिवि जातकमा बोधिसत्वले आफ्नो आँखा दान गर्नु भयो । महासत्व जातकमा बाघहरूलाई आफ्नो मासु काटी खुवाउनु भयो । विसन्तर जातकमा सारा सम्पत्ति दानप्रदान मात्र नभै सन्तान छोराछोरी सहित दान गरी प्रब्रज्या ग्रहण गर्नुभयो । केका लागि ? सत्व प्राणी मात्रको दुःख मुक्तिको ज्ञान बुद्धत्व लाभ गर्नको लागि । अन्तत उहाँले सिद्धार्थ गौतमको अन्तिम जन्ममा पनि राजपात सुख सयल यद्यपि सम्राट हुने सौभाग्यलाई सहित त्यागेर ६ वर्ष सम्म कठोर तपस्या गरी बुद्धत्व लाभ पछि प्राप्त ज्ञानज्योति फैलाई सत्व प्राणी मात्रको कल्याण गर्नुभयो । उहाँको करुणाको सिमा नै छैन व्याख्या गर्ने वाक्य नै छैन । त्यसैले तथागत साक्षात महाकरुणामय हुनुहुन्छ, साक्षात महाकरुणामूर्ति हुनुहुन्छ । हामीले पनि केही भएनी सिक्ने पो हो कि ? अभ्यास गर्ने पो हो कि ? जसले मानव जीवनलाई जीवन्त तुल्याउँछ मानव जीवनलाई सार्थक तुल्याउँदछ । करुणा बिनाको जीवन जीवन्त रहनै सकिन्न । सार्थक हुन नै सकिन्न । करुणायुक्त जीवन

जिऔं जीवन जीवन्त र सार्थक तुल्यायौं ।

उपसंहार :

मानव जीवन सर्वश्रेष्ठ प्राणीमा गनिन्छ त्यो यथार्थता पनि हो । मानव सुख चाहने प्राणी पनि हो । यदि सुख चाहने हो भने कुशल कार्य गर्नुपर्छ । कुशल कर्मले धर्म अभिवृद्धि हुन्छ । धर्मलाई यहाँ सद्धर्म भनी जानौं । स अक्षरले सम्यक शब्दलाई अंकित गर्दछ त्यसैले सम्यक धर्म सद्धर्म हुन आउँछ । सद्धर्ममा कर्तव्य धर्म, सेवा धर्म र कुशल धर्म समावेश हुन्छ । जुन मनुष्य जीवनमा छुत्याउने नहुने धर्म हुन । करुणाले सेवा धर्म प्रत्यक्ष रुपमा परिपूर्ति गर्दछ । अप्रत्यक्ष रुपमा कर्तव्य र कुशल धर्मपनि परिपूर्ण हुँदै जान्छ । त्यसैले करुणाले मानव जीवनलाई परिपूर्णता तिर दोहर्त्याउँछ । जीवन परिपूर्ण गर्नको लागि करुणा चित्त उजागर गर्नुपर्छ, करुणा चित्तको अभ्यास गर्नुपर्छ । बिना करुणा जीवनको परिपूर्णता सम्भव हुँदैन । भगवान् बुद्धलाई पनि पूर्णता प्राप्त गर्न करुणाकै अभ्यासले भरपुर सहयोग गरेकै हो भन्ने हामीले बुझ्नु पर्दछ । जो परिपूर्ण हुन्छ उनीहरू मरेर पनि बाँचिरहेको हुन्छ हर हृदयमा । करुणा बिनाको जीवन जिएर पनि मरिरहेको हुन्छ समाजमा । त्यसैले मरेर पनि बाँचिरहने मार्ग हो करुणा । हर हृदयलाई छुने स्पर्श हो करुणा । हर जीवनको रस हो करुणा । जीवनको सार्थरता परिपूर्णता नै करुणा हो । भगवान् बुद्धको जीवनकालमा पनि उहाँ स्वयम् आफैले तिरस्कृत तिस्र स्थविरको रोगले ग्रस्त, खतिरा युक्त शरीर माथि करुणा हातले सेवा गर्नुभएको थियो । यद्यपि आफूलाई हत्याको दुस्प्रयास गर्ने देवदत्त प्रति पनि राहुललाई जस्तै करुणा दृष्टिले हेर्नुभएको थियो । महाजन, गरीब, ठूलो, सानो, उच्च नीच, राजा, रैत्य, यद्यपि पशुपन्थीहरू उपर पनि कुनै भेदभाव नगरी असिमित करुणा प्रसार गरेको बुद्ध जीवनीमा हामी पाउँछौं । त्यसैले उहाँ हामी सामु नरहे पनि हृदयमा जीवितमान हुनुहुन्छ । त्यसैले मानव जीवनलाई स्वयम् आफ्नै लागि मात्रै जीवित नरही परहित सुखको लागि जीवन समर्पित गरी आफ्नो जीवनलाई जीवन्त, सार्थक र परिपूर्णता तुल्याउन जसरी एउटी आमाले आफ्नो एकलो छोरो प्रति असिमित करुणा जागृत गर्दछ त्यसरी नै भगवान् बुद्धको प्रेरणा लिई हामीले पनि आजैदेखि सत्व प्राणी प्रति असिमित करुणाको अभ्यास गरौं गराऔं । साधु !!!

जातक बाखें

दुण्डबहादुर बज्राचार्य

५१६. महाकपि जातक

“वाराणस्यं अहू राजा.....” थुगु गाथा शास्तां वेलवनय् च्वना विज्यागु इलय् देवदत्तयागु बारे कया आज्ञा जुया विज्यागु जुल-

वर्तमान कथा

देवदत्तं धनुर्धारीपिंतं छ्वल, अनं लिपा हान. थःम्हं हे ल्वहंतं कयका छ्वल। भिक्षुपिसं देवदत्तयात निन्दा याना च्वन। शास्तां “भिक्षुपिं ! आः जक मखु, न्हापा नं देवदत्तं जित ल्हंतं कयकूगु दु” आज्ञा जूसे पूर्वजन्मया खँ आज्ञा जुया विज्यात -

अतीत कथा

न्हापा न्हापा वाराणसी ब्रह्मदत्तं राज्य राना च्वंगु इलय् काशी गामय् छम्ह कृषक ब्राह्मणं हलो जोते यात। अले थुसातय्त त्वःता छ्वया थःम्हं तुं वुं पाला च्वन। थुसात छगू भ्वाडीया घाँय् ननं छसिकथं जंगलय् दुहाँ वना बिस्सुं वन। वं ई स्वया कू त्वःता थुसात मावंबले इमित मखना दुःखी जुया मामां जंगलय् दुहाँ वन। अन चाःह्यूह्युं हिमवन्त प्रदेशय् थ्यंकः वन। वया अन लँ तन। अले छवाःतक छुं मनसे मत्वसे उखें थुखें चाचाःह्यूह्युं छमा तिन्दुर वृक्ष ध्वदुल। वं अन गया फल नयेगु यात। वयागु पला च्वदचला कुतुं वना ख्वीकु हाकःगु प्रपात ज्वलय् कुतुं वन। अन व भिन्हुति च्वं च्वन।

उगु इलय् बोधिसत्व माकःया योनिस जन्म जूगु खः। वं फलाफल नया च्वंबले उम्ह मनुयात खना ल्हँ ल्हँ स्वाना स्वाहाने दयका उम्ह मनुयात उद्धार याना बिल। वं व हे माकः (त्यानुया) दचना च्वंमहिसिया छचनय् ल्हँतं कयकल। बोधिसत्वं थ्वयागु करतूत ज्या खंका तिन्हुया सिमाकचाय् जूवन अले धाल - “हे मनु ! छ न्यासि हँ, जिं सिमाकचां सिमाकचाय् जुना छंत लँ क्यक्यं व्वना

यंके। वं थुकथं उम्ह मनुयात जंगलं पिने व्वना यंका लँ ध्वदुका बिल अले स्वयं पहाडपाखें तुं स्वया लिहाँ वन। उम्ह मनुखं बोधिसत्वया प्रति अपराध याःगु जुया च्वन उकिं व महारोगी जुया थ्व हे जन्मय् मनुष्य प्रेत जुल। व न्हेदँतक दुःख सिया चाचा ह्यूह्यू वाराणसीया मृग उद्यानय् थ्यंकः वन। अन वं पःखाक्वय् केरामाया हः लाया स्याःगुलिं अन हे गोतुला च्वन। उगु इलय् वाराणसी जुजु उद्यानय् वल। अन चाःहिला च्वं च्वंबले वयात अन गोतुला च्वं च्वंगु खना न्यन- “छ सु खः ? अले छं छु याना थुकथं दुःख सिइ माःम्ह खः ?” वं नं जुजुयात सकतां खँ सविस्तारं धाल-

थुगु खँयात प्रकाशित याना विज्यासे शास्तां आज्ञा जुया विज्यात -

“काशी राष्ट्रयात वृद्धि याइम्ह वाराणसी छम्ह जुजु दुगु खः। पासापिं व भक्ति दुपिं अमात्यपिसं चाःहुइका उम्ह जुजु मृगाचिर धयागु बनय् वन।”

“अन वं उम्ह तुयुगु च्याः थाःम्ह, गंसीम्ह ब्राह्मणयात खन। वयाके चासुकै दुगु जुया च्वन। बांलाक ह्वया च्वंगु कोविलारथें घालं वयागु शरीर ध्वग्गीगु जुया च्वन। उम्ह स्यू व क्वय् जुया च्वंम्ह खः। वयागु म्ह खाली आकार प्रकार जक ल्यं दुम्ह कुष्ट रोगी जुया च्वन।”

“उम्ह गंसिचाम्ह अति हे करुणा चाइपुसे च्वंम्ह मनुयात स्वया उम्ह दयावान्म्ह जुजुं अचम्म चाचां न्यन - “यक्षतय् पुचलय् छ गजाम्ह यक्ष खः ?”

“छंगु ल्हाः तुति तुइसे च्वं। छचों वया सिबे नं तुइसे च्वं। म्हय् च्याः च्याः थाः। छंगु म्ह छम्हं कोठि जुया च्वंगु दु।”

“छंगु जनुफाः नागबेलिथें हे थथ्याक्वथ्या जुया च्वन। छंगु अंगत हाकुसे च्वं। अले भीभी नं सी दु छथें

जाःमह जिं गुबलें स्वये मनं ।”

“छंगु तुति क्वय् धुलं गया च्वंगु दु । ग्याका नं च्वंगु दु । गंसिचा नं जुया च्वंगु दु । पंजःथें जक जुया च्वंगु दु । पित्याका च्वंगु दु । गना च्वंगु शरीर दु । छ गनं वयाम्ह खः ? छ गन वने त्यनाम्ह खः ?”

“छ स्वये हे वखाः थ्वखाः मदु । स्वये हे घच्चाइपुसे च्वं । दुवर्णमह जुया च्वंगु दु । स्वये हे ग्यानपुसे च्वं । गुम्ह मांमहं छंत बुइका तःगु खः, वं हे नं छंत स्वये यइ मखु ।”

“छं न्हापायागु जन्मय् गजागु कर्म याना वयागु दु ? सु निर्दोषमहसित छं अपराध याना वयागु दु ? अले गजागु निर्दयी कर्मया परिणाम स्वरूप छं थुगु दुःख सिया च्वनागु खः ?”

अनलि ब्राह्मणं धाल -

जिं अवश्य नं गथे कुशलमह (बुद्धं) धया विज्याथें हे कने, पण्डितपिसं लोकय् सत्यवादीयात जक प्रशंसा याइगु खः ।”

“जि तंमह द्वहंयात मामां अनेतने कथंयापिं किसितयूसं सेवन याना तःगु शून्यगु एकान्तगु कान्तारथें जाःगु बनय् याकचा हे दुहाँ बना ।”

“अन उगु जंगलय् जंगली पशुतयूसं युक्त जुया च्वंगु बनय् लं भुले जुया छवाःतक पित्याका प्याः चायेका उखें थुखें चाचाःहिला च्वं च्वना ।”

“अन नये पित्यामह जिं ज्वःपाखें भ्वसुगु फलं सम्पन्न जूगु हलुवावेतया सिमा खना ।”

“जिं फसं कुतुका तःगु हलुवावेतया फलत मुंका नया । इपिं जित तःसकं साःताल । जिं तृप्त जुइक नये मखना प्वाः जाय्क नये धका सिमा गया थहाँ बना ।”

“छगः हलुवावेतया फल छु नये लात, हानं मेगु फल नये धयागु बिचाः लुया वल । अबले हे पां पाला ध्यंथें थःमहं न्ह्या तयागु उगु सिमाकचा त्वःधुल ।”

“जि सिमाकचालिसें तुं छचों क्वय् तुति च्वय् जुया छुं हे आधार भरोसा मदय्क पर्वतया भीर ह्वतय् क्वव्वां वन ।”

“अन तःजा जुइक लः दया च्वंगुलिं याना जित घाः

पाः छुं मजुल । जि अन भिक्का (भिग्गू रात) तकमह सुख मदय्क अन च्वं च्वना ।”

अन जंगलय् चाःहिला च्वंमह माकः छमह वल । गुम्हसियागु न्ह्यप्यं द्वहंयागुथें च्वं । व सिमायागु फल नया छगू सिमाकचां मेगु कचाय् तिंन्हुया जुया च्वन ।”

वं गंसिचाःमह वचुसे च्वंगु ख्वाः दया च्वंमहं जित खना जिगु प्रति करुणा तल, अले धाल - “हे मनू ! छं थुकथं थन दुःखसिया च्वन, छंगु नां छु खः ?”

“छ मनू हे खःला ? वा मनू मखुमह ? छं थःत थःमहं जिगु न्ह्योने प्रकट या । जिं वयात ल्हाः विन्ति याना थुगु वचन धया -

“जि मनू खः । विनाशय् थ्यना च्वन । थनं वचे जुइगु जिके छुं उपाय मदु । जिं छंत धया च्वना । छं भिं जुइमाः । छ जिमि शरण जुया व्यु ।”

“भ्यातुगु भ्यातुगु ल्हं मफु मफ हया माकःनं पर्वतय् चाःहिला जुल । वं ल्हं ल्हं स्वाना स्वाहाने त्वाथः दय्कल । अले वं जित धाल -

“वा, जिगु जनुफातय् घयपु । अले ल्हातं जिगु गःप ज्वं । अले जिं छंत तुरन्त हे थुगु पर्वतया ज्वलं बुया पिति यंके ।”

“उमह श्रीमान् माकःयागु खँ न्यनाजिं उमह धै र्यवान्मह वानरिन्द्रयागु गःप ल्हातं ज्वना । अले वयागु जनुफातय् च्वना ।”

“उमह तेजश्वी बलवान्मह माकःनं जित उगु पर्वतया ज्वलं तःसकं थाकुक् क्लान्त जुयक अति वेगं बुया थत हल ।”

“उमह सत्पुरुष माकलं जित ज्वलं थकायेधुंका जित थथे धाल - ‘अय् पासा ! छं जित रक्षा या । जि पलख दचने ।”

“सिंह, धुं, चितुवा, भालु, तरच्छतयूसं जित न्ह्यो वय्का च्वंगु खना स्याये फु । इमित खन धाःसा छं ख्याना छ्व ।”

“थुकथं जित आरक्षक याना व पलख दचन । अले जिगु मनय् अनुचित पाप दृष्टि लुयावल ।”

“वनय् च्वपिं मेपिं पशुतथें थ्व नं मनूतय् नसा खः ।
जिं थ्व माकःयात स्याना छाया थः पित्यागः मलंके ?”

“जि नये त्वने याना बलाम्ह जुया लँ खर्चया रूपय्
ला यंका कान्तार पार तरे याये फइ ।”

“अले ल्वहँ छगः कया हया वयागु छचनय् कय्का
विया । जिगु ल्हाः वःमलागु कारणं वयात तःसकं चोट
मलात ।”

“व हि भ्याम्ह माकः वाथाईथिं दना वल । मिखाय्
दंक ख्वबि तया ख्वख्वं वं जिपाखें स्वया च्वन ।”

“वं धाल - हे भाजु ! छं जित थथे याये मज्यूगु
खः । छंगु भिं जुइमा । छथें जाःम्हं थथे याये ज्यू ला छं
याये मत्यःगु कठोरगु ज्या यात । छं दीर्घायु जुइमा । धात्थें
ला छं मेपितं रोके याये फय्के माःम्ह खः ।”

“अरे मनू ! स्व छंगु ज्या ! जिं छंत अपायसकं भय
तकगु ज्वलं थकया वियागु खः ।”

“जिं छंत मानों परलोकं साला हया । छं जिलिसे
द्रोह यात । छं पापधर्मी पापं युक्तगु मनं पापयागु हे
चिन्तन यात -

“हे अधर्मिष्ठ ! छं दुःख सी म्वालेमा, छंगु पापकर्म
पंथं, पंयात विनाश याइथें छंगु विनाश थमजुइमा ।”

“हे पापधर्मी ! हे असंयमी ! आः जिगु मनय् छंगुप्रति
विश्वास मंत । छं जिगु ल्यूल्यू जित स्वस्वं वा ।”

“हे अधर्मिष्ठ ! आः छं जंगली पशुतय्गु भयं मुक्तम्ह
जुल । आः छं मनूतय्गु बस्ती थ्यंकः वये धुंकल । थ्व छंगु
लँ खः । थुगु लँपुं गन वने माःगु खः, अन सुखपूर्वकं हँ ।”

“थुलि धया गिरिचारी माकलं पुखुली थःगु छचों
चाल । अले ख्वबि पिकाकां व अनं पर्वतय् गया वन ।”

“व जि उगु कर्म अभिशप्तम्ह जुया पूगुलिं पीडा
जूगु कारणं दाह जुया च्वंगु शरीरं सास्ति ननं लः त्वनेया
नितिं वया ।”

“जिगु नितिं पुखू छंगुलिं हि व न्हिं ल्वाकः ज्यागुथें
मियागु तापं पुना च्वथें जुल । जिगु म्हय् गुलि गुलि लः
फुति लात, उलि उलि हे बागः ब्याः अपायवःगु ज्वः
थाना वल ।”

“इपिं ध्वगी नवःगु न्ही व हिं जया च्वंगु प्वलंहि व
न्हिं तिकि तिकि नन । गुगु गां व निगमय् जि वना उगु
थासय्यापिं मिसा मिजंतयसं ल्हातं कथि ज्वना छि छि,
दूर दूर यात - ‘छंगु शरीरं ध्वगी नवः । छं जिमियाय्
वये मते’ ।”

“जिं थःम्हं न्हापा याना वयागु दुष्कर्मया फलकथं
न्हेदीनसैं थुकथं दुःख भोग याना च्वना ।”

“उकिं गुपिं मनूत थन वःगु दु, इपिं दक्वसित नं जिं
धया च्वना - इमिगु भिं जुइमा । इपिं मित्रद्रोह मजुइपिं
जुइमा । धात्थें हे मित्रद्रोह पाप खः ।”

“थुगु लोकय् गुम्हसिनं मित्रद्रोह याइ व कोठी जुइ ।
वयात घोरीयागु ल्वय् जुइ । शरीरया अन्त जुइवं व
मित्रद्रोही नरकय् उत्पन्न जूवनी ।”

जुजुयात थुपिं खँ कना च्वच्चं उम्ह मनूयात पृथ्वी
नं वां खाया भूवाया क्यन । उम्ह मनू व हे इलय् कुतुं
वना अवीचि नरकय् उत्पन्न जूवन । उम्ह पृथ्वीस दुसुना
वनेवं जुजु उद्यानं पिहाँ वना नगरय् दुहाँ वन ।

शास्तां थुगु धर्मदेशना न्त्यथना “भिक्षुपिं ! आः जक
मखु, देवदत्तं न्हापा नं जित ल्वहंतं कय्कूगु दु” आज्ञा जूसे
जातकयागु स्वापू क्यना विज्यात । उगु इलय् मित्रद्रोहीम्ह
मनू देवदत्त खः । कपिराज जुलसा जि हे खः । ♦

प्रतीत्यसमुत्पाद

डा. गौतमवीर बज्राचार्य

संस्कृत भाषामा प्रतीत्यसमुत्पाद, पालिभाषामा पटिच्चसमुत्पाद त्यस्तै अंग्रेजीमा Law of Dependent Origination, Law of Causes and Effect, Dependent Arising, Conditioned Co-production, Casul Conditioning भन्ने गरिन्छ ।

प्रतीत्य = प्राप्त गर्नु, समउत = प्रादुर्भाव अर्थात् प्राप्त गरी प्रादुर्भाव नै प्रतीत्यसमुत्पादको अर्थ हुन जान्छ । अर्को अर्थमा प्रत्ययहरूको उत्पतिबाट उत्पाद तथा प्रत्ययहरूको निरोधबाट उत्पादको निरोध नै प्रतीत्यसमुत्पाद हो ।

प्रतीत्यसमुत्पाद

सम्बन्धमा आनन्दको

जिज्ञासा मेटाउन बुद्ध

भन्नुहुन्छ- “इमस्मिं सति

इदं होति, इमस्मुपादा इदं

उपपज्जति, इमस्मिं असति

इदं नहोति, इमस्स निरोधां

इदं निरूज्झति ॥” (म.नि.

बहुधाटुकसुत्त) अर्थात् - यो

भएकोले त्यो भएको हो, यसको

उत्पादले त्यसको पनि उत्पाद भएको

हो । यो नभएमा त्यो पनि हुने छैन, यसको

निरोधबाट त्यसको पनि निरूद्ध भई जाने छ ।

प्रतीत्यसमुत्पाद बौद्ध धर्म दर्शनको मुलभूत सिद्धान्तको रूपमा प्रयोग हुने गर्दछ, तसर्थ बुद्ध भन्नुहुन्छ- “यो पटिच्चसमुत्पादं पस्सति, सो धम्म पस्सति, यो धम्मं पस्सति सो पटिच्चसमुत्पादं पस्सति “ति ॥ (म.नि. महाहत्थिपदोपम सुत्त) अर्थात् जसले प्रतीत्यसमुत्पादलाई बुझेको हुन्छ, त्यसले धर्मलाई बुझेको हुन्छ, जसले धर्मलाई बुझेको हुन्छ, त्यसले प्रतीत्यसमुत्पादलाई बुझेको हुन्छ । अस्सजी भिक्षुले पनि बुद्धको धर्मलाई सारसंक्षेपमा सारि

पुत्र र महामौद्गल्यायनलाई यसरी व्याख्या गरेका थिए-
ये धम्मा हेतुपभवाः तेसं हेतुं तथागतो आह ।
तेसञ्च यो निरोधो, एवं वादी महासमणोति ॥

(वि.पि. महावग्ग, महास्कन्ध)

अर्थात् - जति पनि सृजित धर्महरू छन्, ती सबै हेतुबाट निर्मित छन्, यी हेतुहरूको बारे वहाँ तथागतलाई जानकारी छ । ती हेतुहरूको निरोध गर्ने उपायको बारेमा पनि महाश्रमण तथागतलाई छ । परिनिर्वाण हुनुभन्दा केही क्षण पूर्व बुद्धबाट उद्घोष गर्नु भएको वाक्य “यं किञ्चि समुदय धम्मं सब्वतं निरोध धम्मं ति तै” ॥ (वि.पि. महाखन्धको) अर्थात्- संसारमा रहेको जति पनि समुदाय धर्महरू छन्, ती अन्ततः निरोध हुने खालका छन् ।

यी जति पनि व्याख्या गरेका मुलभूत बुद्धका सिद्धान्तहरू छन्, अन्ततः प्रतीत्यसमुत्पादको नै सारसंक्षेप हो । यो सिद्धान्त गम्भीर र सूक्ष्म प्रकृतिको छ, तसर्थ बुद्धघोष विशुद्धिमग्गमा भन्नुहुन्छ- “पटिड्ढं नाधिगच्छामि, अज्झोगालहोव सागर” । (विशुद्धिमग्ग) । अर्थात् - जब जब प्रतीत्यसमुत्पादको व्याख्या गर्ने क्रमको सुरुवात गर्दछु, त तब साहारा बिना सागरमा एकिलएको आफूले महसुस गरेको सुनाउनु हुन्छ । तसर्थ यो प्रतीत्यसमुत्पाद दर्शन अति नै गम्भीर प्रकृतिको रहेको बुझ्न सकिन्छ ।

प्रतीत्यसमुत्पाद ?

बुद्ध भन्नुहुन्छ- भिक्षुहरू हो, अबिद्याको प्रत्ययले

संस्कार, संस्कारको प्रत्ययले विज्ञान, विज्ञानको प्रत्ययले नामरूप, नामरूपको प्रत्ययले षडायतन, षडायतनको प्रत्ययले स्पर्श, स्पर्शको प्रत्ययले वेदना, वेदनाको प्रत्ययले तृष्णा, तृष्णाको प्रत्ययले उपादान, उपादानको प्रत्ययले भव, भवको प्रत्ययले जाती, जातीको प्रत्ययले जरामरण, शोक, विलाप, दुःख, दैर्यमनष्य (छटपति) दाह, उत्पन्न हुन्छ । यस प्रकार यी सारा दुःख समूहको समुदायहरू हुन्, यी प्रतीत्यसमुत्पाद हो । (स.नि.निदान संयुक्त)

द्वादशांग प्रतीत्यसमुत्पाद .....

१) अविद्या २) संस्कार = अतीत जन्म ३) विज्ञान ४) नामरूप ५) षडायतन ६) स्पर्श ७) वेदना ८) तृष्णा ९) उपादान १०) भव = वर्तमान जन्म ।

१) अविद्या (Ignorance) = मिथ्या ज्ञानको प्रभाव, सत्यज्ञानको अभाव । अर्थात् तृष्णाजन्य स्वभाव, मोह जन्य स्वभाव, बाहिरी सत्यलाई मात्र बुझ्नु, दुःख तत्वलाई भित्र्याउने विषय वस्तुमा आसक्ति अर्थात् पंचस्कन्धद्वारा निर्मित विषयप्रति आसक्ति । यसरी अविद्याबाट संस्कारको निर्माण हुने गर्दछ ।

२) संस्कार (Volitional, Mental Formation) = भविष्यमा फल दिने धर्महरू, पाप र पुण्यको शाब्दिक अर्थ जनाउने क्रियाकलापहरू, संकल्पहरू सृजना गर्नु संस्कार हो । अर्थात् म मेरो भन्ने तृष्णामूल भावनाबाट संस्कारको जन्म हुन्छ । यस्ता कर्म संस्कारबाट नै ती व्यक्तिहरूको मृत्युपश्चात् तिनीहरूको कर्म संस्कार अनुरूप कुनै नयाँ भवमा मनोविज्ञान चित्त श्रृजना हुने गर्दछ ।

३) विज्ञान (Relinking, Rebirth consciousness) = चित्तद्वारा जानकारी पाउने, थाहा पाउने, अथवा मानसिक तत्वलाई बुझाउँदछ । मनोविज्ञान चित्तको सम्पर्कबाट नै गर्भधारण गर्न पुगिन्छ । अतितका अविद्या, तृष्णा र कर्मको संस्कारहरू भएको कारण मातृगर्भमा विज्ञान चित्तको बीज पर्दछ र पुनर्जन्म हुन पुग्दछ । तत्पश्चात् यस्ता ६ प्रकारको विज्ञानहरू क्रमिक रूपमा देखापर्दछन् । ती हुन्- १) चक्षु विज्ञान, २) श्रोत विज्ञान, ३) घ्राण विज्ञान, ४) जिह्वा विज्ञान, ५) काय विज्ञान-स्पर्श, ६) मनो विज्ञान-चेतना । यी विज्ञानको

कारण नाम-रूपको उत्पन्न मातृगर्भमा हुन पुग्दछ ।

४) नाम रूप (Mentality-meteriality) = अतितका संस्कार कर्महरूको कारण विज्ञानका ६ धर्महरूको श्रृजना हुने गर्दछ । फलतः त्यस्तै विज्ञानको कारण नामरूपको उत्पन्न हुन्छ । अर्थात् विज्ञान, आमाको गर्भमा प्रतिसन्धि ग्रहण गरेपश्चात् नाम (चित्त), र रूप (स्थूल वस्तु) उत्पन्न हुन सुरु गर्दछ । रूप- सबै प्रकारको स्थूल वस्तुहरू, जुन आँखाले देख्न सकिन्छ । नाम-सूक्ष्म मानसिक धर्महरू, चित्त र चैतसिक परम्पराबाट बुझ्ने विषय हुन् । नाम रूपको क्रमिक विकासपश्चात् षडायतनको स्वरूप देखा पर्ने गर्दछ ।

५) षडायतन (Six fold base) = नामरूपको कारण षडायतन आँखा, कान, नाक, जिह्वा, काय, मनको उत्पत्ति हुन्छ । यी ६ इन्द्रियहरू आ-आफ्नो विषय धर्महरूबाट चित्त र चेतनाहरूको निर्माण गरी संसारलाई दीर्घ स्वरूप प्रदान गर्दछ । जस्तै हेर्ने इच्छा, सुन्ने इच्छा । आँखाबाट दृश्य देख्दा चक्षुविज्ञान क्रियाशिल हुन्छ । सुन्दर वस्तु देख्दा, त्यसप्रति मनमा चाहना बढ्छ, यही चाहनाको कारण नै जिवनचक्र (प्रतीत्यसमुत्पाद) ले निरन्तरता पाइने रहन्छ । यस्ता ६ इन्द्रियको कारण आ-आफ्नो विषयमा स्पर्श गर्न पुग्दछ ।

६) स्पर्श (Contact) = विषयसंगको संयोग नै स्पर्श हो । इन्द्रिय विना स्पर्श सम्भव छैन । ६ प्रकारको इन्द्रियहरूले, ६ प्रकारको स्पर्शहरू श्रृजना गर्दछ । जस्तै- आँखाको स्पर्श । आँखा+रूप+चक्षु विज्ञानको संयोगले आँखाको स्पर्श हुन जान्छ । ऐना र पानीले आफ्नो अगाडिको प्रतिबिम्ब आफूभित्र लिएभैं यी ६ षडायतनले पनि आफ्नो स्वभाव अनुसारको प्रतिबिम्ब वा स्पर्श गर्न पुग्दछ । अमिलो देख्दा मुखमा थुक निस्कनु यसको उदाहरण हो । स्पर्शको कारण वेदनाको श्रृजना हुने गर्दछ ।

७) वेदना (Feeling) = इन्द्रिय र विषयहरूको संयोगबाट मनमा उत्पन्न हुने पहिलो प्रभाव वेदना हो । ६ प्रकारको स्पर्शको साथ साथै ६ प्रकारको संस्पर्शजा वेदना स्वभावतः उत्पन्न हुन्छ । स्पर्शको विना वेदना सम्भव छैन । जस्तै- चक्षु संस्पर्शजा वेदना, श्रोत, घ्राण, जिह्वा, काय, मनोसंस्पर्शजा वेदना..... । वेदना तीन प्रकारको

हुन्छ- १) सुखद, २) दुःखद, ३) न सुखद न दुःखद ।
स्पर्श अनुरूप वेदना र विज्ञान शक्तिमा विभिन्नता रहेको हुन्छ । जस्तै - माता-पिताको लागि छोरा जति सुकै खराब भएता पनि प्रिय नै रहेको हुन्छ । यस्ता वेदनाजन्य स्वभावले तृष्णालाई जन्म दिने गर्दछ ।

८) तृष्णा (Craving) = इन्द्रियहरूको कुनै विषय वस्तुमा पर्ने संयोग वा स्पर्शबाट नै वेदनाको जन्म हुने गर्दछ । त्यस्तै वेदनाको कारणले नै तृष्णाको पनि उत्पन्न हुन जाने गर्दछ । संक्षेपमा भन्नु पर्दा, कुनै पनि विषयवस्तुहरूप्रतिको प्रबल चाहना वा आसक्तिपनालाई तृष्णा भन्ने गरिन्छ ।

तृष्णा ६ प्रकारका छन्- १) रूप तृष्णा २) शब्द तृष्णा ३) गन्धतृष्णा ४) रस तृष्णा ५) स्पर्श तृष्णा ६) धर्म तृष्णा । धर्म तृष्णा अन्तर्गत (क) काम तृष्णा (ख) भव तृष्णा (ग) विभव तृष्णा । यी तीनवटा तृष्णा नै दुःखको मूल कारकतत्व हो । सानो तृष्णाले ठूलो वृक्षरूपी तृष्णाको हांगाहरू विस्तार गर्न सक्छ । यस्ता शक्तिशाली तृष्णाले उपादानको श्रृजना गर्ने गर्दछ ।

९) उपादान (Clinging, Grasping) = तीव्र लालसा, विषयहरूप्रति दृढ आशक्ति, तृष्णाको शक्तिशाली स्वरूप, सन्तोषको विरोधी धर्म, कामनाको पराकाष्ठा, म मेरो भावनाप्रति आलम्बन लिन । मनमा श्रृजना हुने निमित्त चित्तहरूलाई दृढोसँग ग्रहण गर्ने, आत्मसात् गर्ने, च्याप्ने, समाउने चेतसिक धर्महरूलाई बुझाउँदछ । अथवा चिलले निरीह पंक्षी च्याप्नु, सर्पले भ्यागुतो समाउनु भै... कठोर रूपले समाउनु, वस्तु विशेषमा चिपकाउ हुनु उपादान हो । उपादान चार प्रकारका छन्:-

- १) काम उपादान : इन्द्रियहरूको वासनालाई गहिरासँग, बलियोसँग ग्रहण गर्ने क्रियाधर्म आदिलाई बुझाउँदछ ।
- २) दृष्टि उपादान : सबै प्रकारको मिथ्यादृष्टिहरू जस्तै ऐनामा अनित्य स्वभावको रूप हेरी दङ्ग पर्नु, अकुशल कर्मलाई कुशल ठान्नु आदिलाई बुझाउँदछ ।
- ३) आत्मा उपादान : आत्माप्रति विश्वस्त हुनु, म मेरो प्रति गहिरो आसक्ति रहनु आदिलाई बुझाउँदछ ।
- ४) शिलव्रत उपादान : व्रत उपासना, कर्मकाण्डद्वारा

स्वर्ग प्राप्तिको चाहना गर्नु आदिलाई बुझाउँदछ । यस्ता मिथ्या उपादानको कारणले प्राणी दुःखचक्रमा निरन्तर घुमिरहन्छ । फलस्वरूप भयको श्रृजना गर्न पुग्दछ ।

१०) भव (Becoming) = अस्तित्व निर्माण, अस्तित्व कायम राख्ने, “भवति एतस्मा ति भवो, कम्ममेव भयो, कम्मभवो” अर्थात् जुन कर्मबाट फलको उत्पाद हुने गर्दछ, त्यसलाई भव भनिन्छ । भवलाई पुनर्जन्म गराउने कर्म पनि भन्दछ । कर्मबाट नै फलको उत्पाद भउको हुन्छ, तसर्थ कर्म नै भव हो । उपादानको बसमा रही प्राणी अनेकन् प्रकारका राम्रा नराम्रा कर्म गर्न पुग्दछन्, यिनै कर्महरूको हेतुले प्राणीहरू अन्ततः कर्म अनुरूप विविध प्रकारका नयाँ रूपमा नयाँ भव प्राप्त गर्दछन् । पूर्व कर्मले वर्तमान कर्मलाई उत्प्रेरित गर्दछ, र वर्तमान कर्मले अनागत कर्म निर्माण हुने हेतु बनाउँदछ । यसरी नै एक पछि अर्को भव तयार हुँदै संसारचक्र हुँदै अगाडि बढ्दछ ।

भव दुई प्रकारको छ- १) कर्मभव - सबै कर्म जसबाट पुनर्जन्म गराउँदछ । २) उत्पत्ति भव - जुन जुन उपादानमा रही व्यक्ति जुन जुन लोकमा जन्म प्राप्त गर्दछ, त्यही उत्पत्ति भव कहलिन्छ । यस्तो भवको कारण प्राणीहरू पुनः पुनः जाती वा जन्म लिन पुग्दछन् ।

११) जाती (Birth) = पूर्व कर्मफलको प्रकटीकरण, प्रस्फुरण नै जन्म हो । “पूर्व भवहरूको विपाक विज्ञान तथा विविध कर्मजहरूको कारणले रूपहरूको श्रृजना हुनु उत्पाद हुनु नै जाती कहलिन्छ ।” अभिधम्म ॥

भविष्यमा जन्म लिने प्राणीको दशा, उसको मातृगर्भमा नै प्राप्त हुन्छ र आफ्नो कुशल अकुशल कर्मफलको आधारमा जन्म वा जातीको निर्धारण भएको हुन्छ । अभिधम्म ॥

जातीको तात्पर्य आमाको कोखमा आउँदा रूप, वेदना, संज्ञा, संस्कार, विज्ञान स्वरूपको पंचस्कन्धको प्रस्फुरण हो । कर्म र क्लेश, चैतसिक धर्मको आधारमा प्राणीको जन्म हुँदा उनीहरूको स्वभाव, धर्म संस्कार तथा आयु, आरोग्य, धन सम्पत्ति, मान, सम्मान, दुःख दरिद्रतामा विविधता रहेको हुन्छ । कर्म बन्धन नचुँडेसम्म

पूर्वजन्म भई रहन्छ, मृत्युपछि पनि कर्म बन्धन, ...
कर्म संस्कार बाँकी नै रहिरहने भएकोले अर्को गर्भमा
त्यसको स्थानान्तरण हुन जान्छ। जब जन्म ग्रहण गर्दछ,
तब जरामरण स्वाभाविक रूपले सँगसँगै आउने गर्दछ ॥

१२) जरामरण (Old Age and Death) =
शोक, परिदेव (बिलाप गर्नु) दुःख, दोमनस्सु (दुःखीभाव),
उपायास (व्याकुल मनोभाव) हुन्छ।

जरा ? ..... सत्व प्राणीहरूको निकायमा हुने
कुनै पनि किसिमको जीर्णता, टुक्रिने, चाउरिने, फूलने,
पाक्ने अर्थात् इन्द्रियहरूको परिपक्व हुने, आयु घट्ने
स्वभाव नै जरा हो।

मरण ? ..... प्राणीहरूको निकाय अंगहरू च्युत
हुनु, विलिन हुनु, हराउनु मरण हो। अर्थात् शरीरमा हुने
स्कन्धहरूको निश्चलता वा विज्ञानले कार्य नगर्ने वा
कार्य छोड्ने वा जिवित इन्द्रियहरूको शून्यता नै मरण
हो।

जाती पच्चया जरामरण - जहाँ जन्म छ, त्यहाँ
मरण सुनिश्चित छ। जन्मको अनुपस्थितीमा व्यथा भोग्नु
पर्ने छैन, जन्मको कारण नै जरामरण हुन पुग्दछ।

तसर्थ... १) जरामरण शोक परिदेव इत्यादीको
निरोधको लागि जातीको निरोध गर्नु पर्दछ। २) जातीको
निरोधको लागि भवको निरोध (३) भवको निरोध लागि
उपादानको निरोध (४) उपादानको निरोधको लागि
तृष्णाको निरोध ५) तृष्णाको निरोधको लागि वेदनाको
निरोध ६) वेदनाको निरोधो लागि स्पर्शको निरोध ७)
स्पर्शको निरोधको लागि षडायतनको निरोध ८)
षडायतनको निरोधको लागि नामरूपको निरोध ९)
नामरूपको निरोधको लागि विज्ञानको निरोध १०)
विज्ञानको निरोधको लागि संस्कारको निरोध ११)
संस्कारको निरोधको लागि अविद्याको निरोध गर्नु पर्दछ।
यसरी प्राणीहरू आफ्नो स्वतन्त्र संकल्प शक्तिको उपयोग
गरी दुःखबाट मुक्त हुन सकिन्छ, निर्वाण साक्षात्कार
गर्न सकिन्छ। जबसम्म अविद्या, तृष्णा समुल नष्ट
हुँदैन, तबसम्म अनिश्चितकालीन हेतुफल परम्परा
(प्रतीत्यसमुत्पाद) वा दुःखचक्रको अन्त असम्भव छ।
यसरी भूतकाल र वर्तमान कालका सारा दुःख समुदायको
निरोध वा अन्तबाट मात्र निर्वाणफल प्राप्त गर्न सकिन्छ।
यही नै बुद्धद्वारा प्रतिपादित प्रतीत्यसमुत्पाद सिद्धान्तको
लक्ष्य हो। ♦

मूर्खहरूले आफैलाई शत्रु बनाएर पाप कर्म गर्छन्,
त्यही पाप कर्मको कटु-फल पछि आफैलाई प्राप्त हुन्छ।

-धम्मपद ६६

“एकका लागि सबै सबैका लागि एक”

विकास बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.

महालक्ष्मी न.पा.-०६, सिद्धिपुर, ललितपुर, ५५८१९६६

हाम्रा सेवाहरू :

१. साधारण बचत	१०%
२. नियमित बचत	१०%
३. आवधिक बचत	
६ महिना	११%
१ वर्ष	१३.५%
२ वर्ष	१४%
३ वर्ष	१४.५%

ऋण सेवा:

१. घरजग्गा धितो तथा व्यवसाय ऋण	१६%
२. मुद्दती धितो ऋण मुद्दती	ब्याज + २%
३. साना तथा घरेलु व्यवसाय ऋण	१७%
४. जमानी	१८%
५. शैक्षिक	१५%

दर्शन.....।

मानव भै मानव भै, जिउन सिकौ अब ।
सत्य धर्मको रसलाई, पिउँन सिकौ अब ॥

कुमालेको पांग्रा भै, घुम्यौ कति कति ।
जाति जरा मरण दुःख, सिउन सिकौ अब ॥

भजन गाय, भक्ति धार, ज्ञानमाला पाय ।
अनित्य दुःख अनात्मा गीत, गाउन सिकौ अब ॥

चन्द्र ज्योति सूर्य ज्योति, प्राप्ति कति कति ।
शील समाधी प्रज्ञा ज्योति, छाउन सिकौ अब ॥

पाप त्यागी धर्म धारी, चित्त शुद्ध पारी ।
बुद्ध धर्म संघ रत्न, पाउँन सिकौ अब ॥

- भिक्षु विमलो स्थविर

सद्धर्म.....

रसपान धर्मको, बेस्सरी मात्ने पो हो की ।
कुशल धर्मकर्मलाई, पुण्यसंग सात्ने पो हो की ॥

म, मेरो ? खोई त तिम्रो ? खाली आय गयकै हो ।
लोभरूपी जाललाई, दानले च्यात्ने पो हो की ॥

ईर्ष्या मान अभिमान, बदलात्मा पश्चातापै हो ।
द्वेषरूपी चट्टानलाई, शीलले फात्ने पो हो की ॥

घुम्ने कति कुमालेको पांग्रा भै, खोई त सत्य देखेको ।
मोहरूपी अन्धकारलाई, भावनाले कात्ने पो हो की ॥

WHAT IS NIBBANA?

By Mahasi Sayadaw

(From 'Nibbanapatisamyutta Katha' or 'On the Nature of Nibbana', 1995)

Nibbana means extinction or annihilation. What is extinguished or annihilated? The round of suffering in the realm of defilement (kilesa vatta), of action (kamma vatta) and of result of action (vipaka vatta) is extinguished or annihilated. The realm of defilement encompasses avijja, ignorance, tanha, craving, and upadana, clinging or attachment. The realm of action includes both meritorious and demeritorious deeds that contribute to emergence of the endless round of rebirths. The realm of the result of action, usually called kamma result, relates to the consequences of actions, good or bad. Every action produces a resultant of mind, matter, six sense-bases, feeling etc. Seeing, hearing, smelling, tasting, touching and thinking are all manifestations of the result of action or vipaka.

Failure to grasp at insight-knowledge which recognizes the real nature of existence when a man sees or hears something is ignorance. When he declares that he sees or hears something, he does so with the wrong notion that it is actually his ego that sees or hears. But in fact, there is no ego. This wrong notion deludes one into believing that things are permanent or pleasing or satisfactory. It, therefore, gives rise to craving, which, as it intensifies, develops into clinging. This is how defilement builds up its own empire.

As soon as clinging to sense-objects develops, efforts must at once be made to satisfy the desire for those sense-objects. The volitional activities or sankhara would start operating. In the present context they may be called kamma-formations, for they are responsible for forming or shaping actions. When, as a result of such

formations, death takes place in the course of existence, it is inevitably followed by rebirth, for patisandhicitta, rebirth-linking consciousness, arises soon after cuticitta, death-consciousness. Death is followed by becoming. In other words, a new life begins. This, it may be said, is a resultant (vipaka) of kamma formations which again and again bring forth consciousness, mind, matter, six sense-bases, contract, feeling, etc.

Dependent, therefore, on vipaka vatta,

there arises kilesa vatta; and dependent on kilesa vatta, there arises kamma vatta. The revolution of these three vattas is incessant throughout the endless round of existence. It is only when insight-knowledge is applied to the practice of noting the phenomena of arising and passing away of the aggregates that Path-consciousness develops and Nibbana is brought near. At this stage, ignorance, with its faithful attendant, defilement, is annihilated. In the absence of defilement, no fresh actions or kammās can be formed. Any residual kamma that happens to exist after the annihilation of defilement will be rendered inoperative or ineffective. For a Worthy One, ¶ Arahat, no new life is formed after his death-consciousness There is now a complete severance of the cord of existence which signifies annihilation in sight of Nibbana.

Hence, the definition of Nibbana runs thus:

Nibbati vattamdukkham etthati nibbanam; nibbati vattarndukkhā etasmim adhigateti va nibbanam.

In Nibbana, the round of suffering comes to a peaceful end. Hence cessation of suffering is Nibbana. In other words, when

the Path of an Arahat is reached, the round of suffering ceases.

Nibbana is, therefore, peace established with the annihilation of suffering. For the sake of brevity, please note only this -- Nibbana is synonymous with absolute peace. Annihilation brings about complete elimination of rounds of defilement, of action and of result of action. The Commentaries say that the state of peaceful coolness or santi is a characteristic of Nibbana. When coolness occurs the ambers of suffering are extinguished. But what is to be noted with diligence is the complete annihilation of the three rounds of defilement, action and result of action which all go to create mind, matter, volitional activities, etc.

In Ratana Sutta, annihilation is described as quenching the flames. "Nibbanti dhira yathayam padipo," runs the relevant verse in Pali. With men of wisdom like Arahats, all becoming is extinguished in the same manner as light is put out. Their old kammās or actions having come to exhaustion, no new kammās which create new becoming can arise The flame of existence is thus put out.

श्री सिद्धिमंगल बुद्ध विहार श्रामणेर तथा ऋषिणी प्रव्रज्या शिविर २०७५

वार्षिक रूपमा श्री सिद्धिमंगल बुद्ध विहारमा भइरहेको साप्ताहिक श्रामणेर तथा ऋषिणी शिविर २०७५ यही माघ महिनामा सु-सम्पन्न हुन गइरहेको हुनाले इच्छुक महानुभावहरूले आफ्ना छोराछोरीहरूलाई बौद्ध परम्परा अनुसार श्रामणेर तथा ऋषिणी प्रव्रज्या गराई पुण्य संचित गर्नु/गराउनु हुन मैत्रीपूर्ण अनुरोध गर्दछौं ।

श्री सिद्धिमंगल बुद्ध विहार

महालक्ष्मी नगरपालिका-६, सिद्धिपुर, ललितपुर

सम्पर्क : भिक्षु विमलो, मो. ९८४९५९८३८३, ९७०९८५५

रामकृष्ण महर्जन, मो. ९८४९९३४४५४